

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 711.452(497.434Cerknica)"15/16"

Prejeto: 29. 1. 2018

Boris Golec

dr., izr. prof., znanstveni svetnik, ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: bgolec@zrc-sazu.si

Cerknica – pozni nastanek in specifični razvoj največjega slovenskega trga

IZVLEČEK

Cerknica, največji trg na slovenskih tleh, spada med tiste zgodovinske trge, ki so se razvili neposredno iz vasi in so trški naslov pridobili pozno, šele v zgodnjem novem veku. Njegovi uveljavitvi je botroval deželno knežji privilegij za tedenski sejem, podeljen malo pred koncem 16. stoletja. Čeprav se je v Cerknici iz funkcije vaškega župana sredi 17. stoletja razvila funkcija trškega sodnika, ni trg nikoli premogel razvite trške samouprave po zgledu starejših trgov. V gospodarskem pogledu je ohranjal pretežno ruralni značaj, njegovo neagrarno gospodarstvo pa so zaznamovali predvsem sejemska trgovina in številni čevljarji, povezani v lasten ceh. Tako kot za druge trge na Notranjskem je bil tudi za Cerknico značilen močan kajžarski element.

KLJUČNE BESEDE

Cerknica, trg, trška uprava, tedenski sejmi, trgovina, obrt

ABSTRACT

CERKNICA – THE LATE EMERGENCE AND SINGULAR DEVELOPMENT OF THE BIGGEST SLOVENIAN MARKET TOWN

Cerknica, the biggest market town in the territory of present-day Slovenia, is one of historical market towns that developed directly from villages and that were accorded market town status at a later stage, no earlier than the early Modern Period. Its establishment was also due to the territorial princely right to host weekly markets, which it was granted just before the end of the sixteenth century. Even though in Cerknica, the office of village mayor evolved into the office of market town judge during the mid-seventeenth century, the market town never had a full-fledged self-government following the example of earlier market towns. In economic terms, the market town of Cerknica retained a predominantly rural character and its non-agricultural economy was predominantly marked by trade fairs and numerous shoemakers forming their own guild. As other market towns across Inner Carniola, Cerknica had a considerable class of cottagers.

KEY WORDS

Cerknica, market town, market town administration, weekly fairs, trade, crafts

Če Cerknico kaj povzdiguje nad drugimi, skupno približno 56 trgi, kolikor jih je bilo v zgodnjem novem veku na Slovenskem brez Prekmurja, je to njena velikost. Sredi 18. stoletja, ko imamo za celotni slovenski prostor prve primerljive podatke o številu domov, posestnikov in deloma tudi že prebivalcev mest in trgov, se je ta notranjski trg po velikosti in obljudečnosti uvrščal zelo blizu vrha. S svojimi približno 204 domovi, kolikor jih izkazuje terezijanski kataster, je bila Cerknica sploh največji trg, za seboj pa je pustila tudi najmanj ducat od skupno 20 celinskih mest na tleh današnje Slovenije (brez treh obalnih). Primerjala se je lahko z mesti, kot so bila Kamnik, Škofja Loka ali Ptuj, in štela je več kot dvakrat toliko domov kakor njen sosed, edino notranjsko mesto Lož, ki je tedaj premoglo vsega 84 hiš.¹ Toda po drugi strani je imela izrazito ruralni značaj in videz, saj se je razvila iz velike farne vasi in je to v svojem bistvu tudi ostala. Cerknica namreč ni bila trg srednjeveškega nastanka, ampak je trški naslov pridobila šele malo pred letom 1600, potem ko jo viri dotlej vseskozi označujejo kot vas. Kot bomo videli, je trg posredno prvič izpričan leta 1599 z omembo treh cerkniških tržanov, izrecno naslovljen kot trg pa je bil kraj po dosedanjih ugotovitvah prvič leta 1632.

Pozni nastanek neposredno iz vasi je sploh značilnost večine trgov na Notranjskem. Ob edinem, sicer pozno povzdignjenem notranjskem mestu Ložu (1477) in štirih srednjeveških trgih – Planini, Postojni, Vipavi in Senožečah – se je trški naslov v 16. in 17. stoletju uveljavil še pri petih obcestnih vaseh. Kot trgi so se poleg Cerknice začeli označevati Vrhnika, Gorenji Logatec, Šentvid pri Vipavi (današnji Podnanos) in Prem, vsak na nekoliko drugačni osnovi in svojstvenih okoliščinah.² Tako je Valvasor (1689) na poznejšem Notranjskem naštel skupaj devet trgov,³ od katerih jih je, pomenljivo, več kot polovica nastalo šele v času, ko je bilo oblikovanje omrežja meščanskih naselij v širšem prostoru že končano.⁴ Poleg tega je notranjske trge – ne glede na čas njihovega nastanka – kot skupna značilnost zaznamoval močan kajžarski element. Ta je na eni strani s svojo neagrarno dejavnostjo pri mlajših trgih sploh pogojeval uveljavitev trškega naslova in na drugi privedel do tolikšne rasti dobršnega dela trških naselij, da so se mogla po velikosti in številu prebivalstva zlahka kosati s pre-

nekaterim slovenskim mestom, zlasti na Kranjskem.⁵

Uveljavitev trškega naslova je imela pri Cerknici skoraj enako podlago kakor pri Šentvidu pri Vipavi, ki ju je med novimi trgi edina mogoče označiti za tip privilegiranega trga. Nepisano pravico, da se smeta imenovati trg, sta pridobila skoraj sočasno konec 16. stoletja, in sicer z deželnoknežjo podelitvijo tedenskega sejma. Neposredno zatem je tudi prvič izpričan obstoj njunega trškega naslova oziroma tržanov, četudi je bilo za dokončno splošno priznanje statusa trga potrebnega še nekaj časa. Pri obeh je šlo sicer za veliki prometni vasi, ki sta imeli vsaka svoje dodatne ugodnosti, vendar jima je zagotovil trški položaj šele deželnoknežji sejmski privilegij. Obema so ga za nekaj časa tudi preklicali, njegova moč pa je bila vendarle tolikšna, da trški naslov ni postal vprašljiv in ni mogel ugasniti niti v reformni terezijanski in jožefinski dobi.⁶

Od farne vasi do trga

Starejša historiografija, ki Cerknico naslavlja s trgovom že za čas pred koncem 16. stoletja, trškega naslova ni mogla povzeti neposredno iz virov. Kot pri drugih pozno nastalih trgih, na primer pri Vrhniki in Logatcu, je nemalo zmede povzročil Valvasor, ki ni posebej izbiral statusnih oznak za kraje, ampak je brez distinkcije govoril o trgih ali mestih tudi za čas, ko to še niso bili.⁷ V zvezi s trditvijo, da ni znano, kdaj je Cerknica pravzaprav postala trg, je pravilna ugotovitev v mlajši literaturi, da je prišel naziv trg v navado zelo pozno.⁸

Cerknica je v poznem srednjem veku spadala med pomembne vasi na starih oglejskih tleh ob t. i. patriarhovi cesti skozi Planino in čez Bloke na Dolenjsko, a ji drugače kot nekaterim drugim ni uspelo postati trg. Na tem odseku poti sta se začela v prvi polovici 13. stoletja označevati kot trga Planina in Lož (današnji Stari trg pri Ložu), za katera je bilo značilno, da ležita zelo blizu svojih zaščitnikov, gradov Hošperk in Lož. Planina je obenem spretno izkoriščala izredno ugodno križiščno lego, saj se tu skupaj s trgovom že leta 1217 omenja mitnica,⁹ nekoliko manj pa Lož, prvič izpričan kot trg leta 1237 in pred tem kot farno središče.¹⁰ Cerknici je v primerjavi s sosedoma manjkala zaščita zemljiškega gospostva, saj v bližnji

¹ Gl. tabelo v: Golec, *Družba v mestih*, str. 624.

² Golec, *Zgodnjenovoveška »kajžarska«* trga Vrhnika in Gorenji Logatec; isti, *Meščanska naselja Vipavske*, str. 217–223; isti, *Senožeče in Prem*, str. 378–382.

³ Valvasor, *Die Ehre II*, str. 212 in 257.

⁴ Če izvzamemo specifičen primer Goriške, kjer oznaka trg pred 16. stoletjem ni izpričana niti za eno naselje (Golec, *Nastanek in razvoj*, str. 382), je podoben proces nastajanja novih trgov, a v manjšem obsegu, doživela samo Dolenjska, kjer so zrasli trije taborski trgi, Vinica, Kostel in Pobrežje ob Kolpi (prav tam, str. 523–561), poleg teh pa sta določen čas imeli status trga farni vasi Raka in Dolenjske Toplice (Golec, *Raka – nekoč trg; isti, O nastanku in zatonu*).

⁵ Gl. tabelo v: Golec, *Družba v mestih*, str. 624. – Po terezijanskem katastru iz srede 18. stoletja je bilo več kot sto domov mogoče ugotoviti kar za štiri notranjske trge: Cerknico (204), Vrhniko (177), Vipavo (127) in Postojno (120).

⁶ O Šentvidu: Golec, *Meščanska naselja Vipavske*, str. 217–223.

⁷ Npr. pri Vrhniki (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 422), Logatcu (prav tam, str. 345) in Cerknici (prav tam, str. 54).

⁸ Šlabe, *Cerknica*, str. 12.

⁹ Schumi, *Urkunden- und Regestenbuch II*, str. 24–25. Prim. M. Kos, *Doneski k historični topografiji*, str. 145–146.

¹⁰ Otorepec, *Srednjeveški pečati*, str. 97. Prim. Šumrada, *Nekaj iz srednjeveške zgodovine*, str. 32–33.

Središče Cerknice z ostanki protiturskega tabora (foto B. Golec, januar 2018).

okolici ni nastal noben pomembnejši grad. Na drugi strani je bila cerkniška hubna vas, ki se prvič omenja že leta 1040 (*in villa Circhinitz*),¹¹ nesorazmerno velika in je združevala vse prednosti obeh sosedov: leta 1222 je tu izpričana mitnica na patriarhovi cesti¹² in pol stoletja zatem (1265 oz. 1274) sedež precej starejše prazupnije iz druge polovice 10. ali začetka 11. stoletja.¹³ Ob oddaljenosti od gosposčinskega sedeža, od prve polovice 13. stoletja pa tudi neugodni bližini trgov Planine in Loža, je ostajala Cerknica še v zgodnji novi vek samo farna vas. V razlikovanje od sosednje Dolenje vasi je zlasti med prebivalci ožjega okoliša veljala za Gorenjo vas (Oberdorf).¹⁴

V posestnem pogledu je bila vas vseskozi velika. Glavnino od približno 30 hub, podložnih sredi 18.

stoletja različnim zemljiškim gospodom,¹⁵ srečamo že v 15. stoletju, saj so z morebitnimi redkimi izjemami vse srednjeveškega nastanka. Zgodaj so okoli vaškega hubnega jedra začeli nastajati tudi kajžarski sklopi, tipični za stara farna središča ter odraz lokalnega središča neagrarnih dejavnosti. Teritorialno zemljiško gospostvo in deželsko sodišče za ta del cerkniške doline je bila Postojna,¹⁶ vendar je najpozneje v 14. stoletju večina hub v Cerknici prišla v posest prvotnih oglejskih ministerialov v gradu Šteberk nad vzhodnim robom Cerkniškega jezera. Ko je rodbina Šteberskih v tridesetih in štiridesetih letih 15. stoletja doživljala polom, se je na dva dela razbila tudi njena hubna in kajžarska posest v Cerknici. Manjši del, tj. sedem hub in pol, dve pusti hubi, dvanajst kaj-

¹¹ Regest: 1040 I. 11., Augsburg: v: F. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev. Tretja knjiga*, str. 72–73. Prim. <https://topografija.zrc-sazu.si/>.

¹² Regest: 1222 VI. 20., Padova: v: F. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev. Peta knjiga*, str. 187. Prim. <https://topografija.zrc-sazu.si/>.

¹³ Höfler, *Gradivo za historično topografijo*, str. 139. Prim. <https://topografija.zrc-sazu.si/>.

¹⁴ S tem imenom (*ze Oberdorf*) se Cerknica prvič omenja leta 1338 (ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, 274r, Kopalna knjiga samostana Bistra iz 14. stoletja, fol. 69v). Prim. <https://topografija.zrc-sazu.si/>.

¹⁵ Po terezijanskem katastru so imeli hubno posest v kraju naslednji zemljiški gospodje: gospostvo Hošperk (ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 33, RDA, P 114), župnija Cerknica s podružnicami (šk. 28, RDA, P 55), župnija Lož z dvema beneficijama (šk. 26, RDA, P 19 in P 20; šk. 28, RDA, P 72) in kartuzija Bistra (šk. 23, RDA, P 2), po eno posestno enoto pa še deželni svobodnik (šk. 45, RDA, P 191), Štembergova pristava (šk. 43, RDA, P 167) in urad Nadlišek kot del gospostva Turjak (šk. 34, RDA, N 121).

¹⁶ *Erläuterungen zum historischen Atlas*, str. 471, 483. – O deželskosodnih mejah med Postojno in Ložem ter o njihovih spremembah prim. Okoliš, Izseki iz zgodovine, str. 358, 571.

žarjev ter dva mlina, se je po letu 1438 razdrobil,¹⁷ medtem ko lahko 12 hubam šteberskega gradu iz leta 1444 sledimo še globoko v novi vek v okviru deželno knežjega urada Šteberk.¹⁸ Postojnsko gospodstvo je imelo konec srednjega veka v kraju samo tri hube na Vidmu, zato pa je prav na njegovih, tj. deželskosodnih tleh, že do leta 1498 nastalo kar 22 kajž (podružnikov).¹⁹

Zaradi prehodnosti in izpostavljenosti je cerkniško območje močno trpelo vso dobo turških vpadov, saj se je še zadnji neizpodbitni vpad na Slovensko leta 1559 usmeril tod skozi.²⁰ Po opustošenju, ki je leta 1472 prizadelo tudi samo Cerknico, je okoli oskrunjene župnijske cerkve nekako v desetih letih zrastel eden največjih in obenem zelo posebnih slovenskih protiturških taborov, v katerega je lahko v celoti spravilo in v njem branilo svoje imetje več kot sto družin.²¹ Cerkniški tabor farni vasi ni dajal le značilne markantne podobe, ampak je sredi močno razburkane dobe s svojimi funkcijami pospeševal gospodarski razvoj kraja.

V desetletjih, preden so Cerkniciani po očitno dolgotrajnih poskusih pridobili status sejemskega trga, se je kraj z razmahom zgodnjega kapitalizma gospodarsko in demografsko vseskozi krepil. Domovi podružnikov so rastle na zemlji vseh zemljiških gospodov, med katere je bila vas razdeljena, hube so se začele zgodaj deliti, obenem pa je Cerknica privabljala tudi nemalo rokodelcev brez lastnega doma. Njeno preoblikovanje v naselje polagrarnega značaja je bilo zdaj v polnem teku, saj so novonastali domovi z drobno posestjo že v 16. stoletju številčno znatno preseglji podložniške domove na hubni zemlji. Tako je bilo leta 1549 pod šteberskim gospodstvom na 12 hubah naseljenih 20 gospodarjev, ob katerih so živeli mlinar, dva žagarja ter 12 podružnikov na 15 kajžah. Cerknica je precej odstopala od ostalih vasi, kjer se še niso pojavili podružniki, poleg tega pa so v njej

posebej popisali 12 dninarjev (*tagloner daselbst*) in šest rokodelcev (*hanndwercher zu Zierkhnitz*), med njimi dva sodarja, čevljarja, tesarja, tkalca in kovača.²² Obe posebni skupini prebivalcev pričata o neagrarni dejavnosti tistega dela prebivalstva, ki ni premožel lastne hišne posesti, kar pa seveda ne izključuje obstoja rokodelcev med podružniki. V poznejših urbarialnih virih kategoriji dninarjev in rokodelcev žal pogrešamo, pa tudi podružniki se ob tako rekoč nespremenjeni hubni posesti niso znatneje namnožili; leta 1575 jih je bilo 16 skupaj z enim, ki je plačeval odvetsčino od šestih kajž,²³ leta 1602 pa 22 s posestjo 19 oštavov in pol ter dvema hišicama.²⁴

Kajžarski (podružniški) element se je v Cerknici močneje razmahnil na tleh deželskosodnega postojnskega gospodstva, ki je bilo enako kot štebersko dano v zastavo, imelo pa je to prednost, da so se lahko njegovi novi domovi neovirano širili na srenjsko zemljo. Od let 1498–1504, ko je poleg petih gospodarjev treh hub živelo v kraju 22 podružnikov, od tega 5 tavernarjev,²⁵ se je posestno stanje naslednjih šest desetletij komajda spremenilo, saj so leta 1564 nasteli samo dva podružnika več.²⁶ Že naslednjih dvanajst let pa je prineslo nesluten razmah, tako da je bilo leta 1576 gospodstvu Postojna podložnih 45 podružnikov in 12 tavernarjev, od katerih jih polovico prepoznamo med imeni podružnikov.²⁷ Ž okoli 50 domovi, skoraj samimi kajžami, je torej postojnsko gospodstvo v tretji četrtini 16. stoletja prehitelo Šteberk, ki je imel v Cerknici približno 40 domov.

V letih okoli 1600, ko je Cerknica s podelitvijo sejemskega privilegija postala trg, tako dokaj dobro poznamo njeno posestno podobo. V šteberskem urbarju iz leta 1602 se pojavi še odvetsčino od osmih Engelshausnerjevih celih oštavov v Mali gasi.²⁸ Temu kajžarskemu delu vasi, ki je sestavljalo posebno pomirje gospodstva Iški turn, lahko sledimo v preteklost do prve polovice 16. stoletja, pri čemer gre skoraj go-

¹⁷ Leta 1438 sta navedene posestne enote skupaj z drugo posestjo dobila od Vigula Šteberskega brata Friderik in Jurij Ravbar (Šumrada, Šteberski in njihova posest, str. 55). V njih je moč videti hube in kajže, ki se od 16. stoletja navajajo v rokah različnih cerkvenih in svetnih gospodov. Kajže so slejkoprej identične s t. i. Mamingerjevo posestjo v Mali gasi, ki je leta 1562 prešla na Engelshausnerje (ARS, AS 1080, Zbirka Muzejskega društva za Kranjsko, Muzejskega društva za Slovenijo in Historičnega društva za Kranjsko, šk. 15, fasc. 21, Urad glavnega prejemnika, dovolilna pisma za prepis posesti, 3. 6. 1562).

¹⁸ Po avstrijski fevdni knjigi je imel Nikolaj Šteberski leta 1444 skupaj s šteberskim gradom in pomirjem kot habsburški fevd tudi 12 hub in desetino v Cerknici (*Obernadorf*), že pred letom 1446 pa so Šteberski ta fevd izgubili, saj nastopa tedaj kot eden deželno knežjih uradov na Kranjskem (prim. Šumrada, Šteberski in njihova posest, str. 55–56).

¹⁹ M. Kos, *Srednjeveški urbarji*, str. 228.

²⁰ Turški vpad 29. januarja 1559 je opisan v urbarju gospodstva Hošperk iz leta 1573 (ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 33, RDA, P 114, No. 27, urbar Hošperk 1573, s. p., zadnja stran). Prim. Jug, Turški napadi na Kranjsko, str. 41.

²¹ Fister, Tabor v Cerknici, str. 72 sl.

²² ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 107, I/60, lit. S VIII–1, urbar Šteberk 1549, s. p. Urbar je pomotoma uvrščen pod ime graščine »Na Kalcah« (Kalec pri Knežaku, nemško Steinberg), ker je ime šteberskega gospodstva v naslovu zapisa no kot »Steimberg«. – Malenkost drugačno podobo kaže dve leti starejši šteberski urbar iz leta 1547: 19 gospodarjev hub, žaga, dva mlina in 12 podružnikov na 14 kajžah (ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 106, I/60, lit. S VII–1, urbar Šteberk 1547, s. p.).

²³ ARS, AS 1074, Zbirka urbarjev, I/48u, urbar Šteberk 1575, fol. 2v–7v.

²⁴ ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 107, I/60, lit. S XIV–1, urbar Šteberk 1602, s. p.

²⁵ Urbar Postojna 1498, objava v: M. Kos, *Srednjeveški urbarji*, str. 228. – ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 73, I/42, lit. A I–1, urbar Postojna 1500, fol. 15; prav tam, urbar Postojna 1504, fol. 7v.

²⁶ ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 73, I/42, lit. A I–1, urbar Postojna 1564, s. p.

²⁷ ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 30, RDA, P 98, No. 12, urbar Postojna 1576, s. p.

²⁸ ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 107, I/60, lit. S XIV–1, urbar Šteberk 1602, s. p.

tovo za kajže Šteberških, izpričane leta 1438.²⁹ Že po imenu so bili zgodnjega izvora oštati domače župnije, katerih število je leta 1618 znašalo osem,³⁰ vsaj v 16. stoletju pa so nastale tudi podložne kajže na posesti rodbine Lipce.³¹ Upošteva je postojnsko hubno in kajžarsko (podružniško) posest kot najmočnejšo ter pol ducata hub v rokah cerkvenih ustanov župnije Lož,³² je imela Cerknica okoli leta 1600 kakšnih 120 do 130 hiš in hišic, kar jo je dvigalo nad skoraj vse tradicionalne trge in mesta na Kranjskem.

Glede na gosto naseljenost, močno navzočnost obrtnikov in lego na zelo frekventni tovarniški poti je vas že lep čas izpolnjevala večino pogojev, s katerimi bi lahko v gospodarskem pogledu zadostila kriterijem meščanske naselbine. Poglavitno obeležje je kraju dajalo tovarništvo, tako da je Cerknica že sredi 16. stoletja veljala za pomembno tržišče za sol.³³ Živahno trgovsko menjavo so pospeševala cerkvena prošenja in nedeljsko bogoslužje, a je tovrstni trgo-

vini manjkala zadostna legitimnost. Več kot le sporadično se je odvijala menjava žita za sol, sto let pozneje opisana pri Valvasorju kot tedenska, v kateri so bili udeleženi kmečki tovarniki s Kranjske, Krasa in Čičarije.³⁴ O že utečenem kupovanju žita v Cerknici (*so getreyd bey vns erkhauffen*) namreč govorijo Cerkničani sami leta 1597 v prošnji vladarju za sobotni tedenski sejem.³⁵

V takšnih okoliščinah so torej izposlovali deželnoknežji sejmski privilegij, vendar naj bi bil ta po njihovih besedah samo nadomestek za velikopoteznejše načrte, o katerih se je z njihovimi predniki domenil že pokojni nadvojvoda Karel (1564–1590). V prošnji cerkniške soseske (*n. die gmain zu Cirkhniz*), naslovljeni leta 1597 na nadvojvodo Ferdinanda, je namreč precej alegorično in povsem nedokumentirano orisana predzgodovina zadnjih desetletij. Karel je menda Cerkničanom dovolil »zgraditi mestece« (!) in ga obdati z obzidjem (*vnnß zue Cirkhniz genedigt ein städtl aufzurichten vnd in eine mauren zue schliessen*). Ko bi tega postavili, pa jim je nameraval dati letni prispevek 300 renskih goldinarjev in jih obdarovati z deželnoknežjimi privilegiji (*mit landesfürstlichen freyheiten zue begaben vertröset*). Po navedbi v prošnji nato že »odobrenega mesta« (*die hievor bewilligte stadt*) niso mogli postaviti zaradi revščine, zato so zdaj prosili samo za svoboščine tedenskega sejma ob sobotah (*marckhtsfreyungen*). Prošnjo so utemeljevali s tem, da bi s sejmom in primerno pristojbino preprečevali tihotapstvo z žitom, ki zdaj poteka na Laško skozi gozdove in mimo nakladninske postaje v Postojni. Obenem so se potegovali še za letno proščenje pri bližnji cerkvi sv. Roka, ki so jo postavili po epidemiji kuge leta 1577, bilo pa naj bi na dan po župnijskem proščenju.³⁶

Ne vemo, kako so se na želje Cerkničanov odzvala sosednja mesta in trgi, ki jih je moral vicedom po pravilih vprašati za mnenje. Tudi samega akta podelitve sejmskega privilegija ne poznamo, a je do njega verjetno prišlo še isto ali naslednje leto 1598.³⁷ Naslednjič je sejem izpričan leta 1633, ko je doživel očitno že drugo prestavitev, in sicer s torka na petek.³⁸ O podelitvi tedenskega sejma še pred koncem 16. stoletja ne priča nič določnejše kot ugotovitev, da so v letih 1599 in 1603 romali iz Gradca ukazi zoper tri protestantske tržane (!) (*die drey burger, zu Zierkh-niz vorhandenene sectischen Bürger, etliche Zierkhnitze-*

²⁹ Gre za posest, ki jo je imel po prvi imenjski knjigi 1536–1539 Krištof Maminger (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 1 (1539), fol. 495v). Zmanjšano na imenjsko rento enega goldinarja in ene tretjine jo je leta 1562 prodal oskrbniku Iškega turna Hansu Engelshausserju (ARS, AS 1080, Zbirka Muzejskega društva za Kranjsko, Muzejskega društva za Slovenijo in Historičnega društva za Kranjsko, šk. 15, fasc. 21, Urad glavnega prejemnika, dovolilna pisma za prepis posesti, 3. 6. 1562). Pri Iškem turnu so t. i. Engelshausserjevi oštati v Cerknici prvič neposredno izpričani leta 1602 (ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 107, I/60, lit. S XIV–1, urbar Šteberk 1602, s. p.), njihova lokacija na Mali gasi (*Na malli gassi*) pa v urbarju samostana Bistra leta 1729 (ARS, AS 719, Kartuzijanski samostan in državno gospostvo Bistra, knj. 2, urbar Bistra 1729, II. del, pag. 101–115). Bistra jih je dobila leta 1677 kot volilo Janeza Adama Engelshausserja z Iškega turna (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 6 (1662–1756), fol. 6, 186) in jih obdržala do razpusta samostana (ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 23, RDA, P 2, No. 3, No. 9).

³⁰ Urbar župnije Cerknica 1618 v: ARS, AS 719, Kartuzijanski samostan in državno gospostvo Bistra, knj. 3, urbar Bistra 1729, III. del, fol. 14–22, 24, 30.

³¹ Lipčeve podložne kajže in hiša so nastali na zemlji, ki jo je Krištof Maminger leta 1549 prodal Martinu Lipcu iz Cerknice in je ustrezala imenjski renti nekaj več kot enega funta (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 4 (1546–1618), fol. 124, 408v). Lipci so jo posedovali do leta 1636, ko je bila prepisana na Filipa Jurija pl. Palmburga oziroma na njegovo graščino Loško pri Cerknici (prav tam, knj. 5 (1619–1662), fol. 430v). Cerkniška posest je natančno opisana v prodajni pogodbi iz leta 1662, ko jo je Jurij Joahim pl. Palmburg skupaj z graščino prodal samostanu Bistra (ARS, AS 719, Kartuzijanski samostan in državno gospostvo Bistra, knj. 2, urbar 1729, II. del, Bistra pag. 71–72, prepis prodajne pogodbe 1662 II. 4., Ljubljana), pri katerem je ostala vse do razpusta samostana (ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 23, RDA, P 2, No. 3, No. 9).

³² To posest poznamo natanko šele sredi 18. stoletja, ko je imela loška župnija v Cerknici poltretjo hubo (ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 25, RDA, P 18, No. 6, s. d.), kaplanija sv. Barbare eno hubo (prav tam, šk. 26, RDA, P 19, No. 6, 14. 10. 1754), beneficij sv. Petra dve hubi (prav tam, P 20, No. 7, s. d.), podružnica sv. Štefana pa eno (prav tam, šk. 28, RDA, P 72, No. 1., 9. 1. 1757). – Dve hubi in pol pod loško župnijo sta izpričani tudi konec 17. stoletja (Župnijski arhiv Stari trg pri Ložu, fasc. 38, urbar župnije 1688–1693, s. p.).

³³ Gestrin, *Trgovina slovenskega zaledja*, str. 154.

³⁴ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 55. Prim. Vilfan, K zgodovini kmečkega kupčevanja, str. 7.

³⁵ ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 293, I/150, lit. Z XI, prezentirano 11. 4. 1597.

³⁶ ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 293, I/150, lit. Z XI, prezentirano 11. 4. 1597.

³⁷ V privilegijskem protokolu notranjeavstrijske vlade 1592–1619 cerkniški sejmski privilegij pogrešamo, kar glede na odsotnost privilegija Šentvida pri Vipavi ni edini primer (Puschnig, *Gnaden und Rechte*).

³⁸ ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 293, I/150, lit. Z XI, 10. 8. 1660.

Cerknica po Valvasorjevi skicni knjigi 1678–79 (Valvasor, Topografija Kranjske, št. 34).

rische Bürger, inen den Bürgern),³⁹ medtem ko dotlej niti v enem od nemalo ohranjenih virov ni ne trga ne tržanov, temveč zgolj vas, soseska ali posamezniki, imenovani: »iz Cerknice«. ⁴⁰ Izpodrinjenje vaškega imena s trškim seveda še zdaleč ni bilo hipno,⁴¹ a se je uporaba trškega naslova, prvič izpričanega leta 1632 (*de oppido Cirknice*), povsem utrdila prej kot v pol stoletja.⁴²

Če se povrnemo k izhodišču za sejmski privilegij – k domnevnim obljubam nadvojvode Karla in nameravani zgraditvi »mestnega« obzidja, zgodba gotovo ni bila povsem brez osnove, čeprav so jo Cerkničani, kot pravijo, pisali po spominu redkih še živečih prič. Karel bi dejansko lahko podprl zamisel o obzidju, ki jo je skoraj zagotovo spodbudil nenadni turški vpad čez cerkniško ozemlje leta 1559.⁴³ Razlogov za utrditev in zaščito obrtno-tržnega kraja ni

manjkalo,⁴⁴ pri čemer bi se Cerkničani naslonili na svoj že sicer zelo velik in dobro utrjen tabor okoli župnijske cerkve. Znano je, denimo, da je deželni knez leta 1567 deželnim oblastem ukazal pregled tabora, po potrebi dodatno oskrbo s strelivom in utrditev obzidja s tlako okoliških podložnikov.⁴⁵ Poleg tega so se lahko Cerkničani z veliko več upanja nadejali podelitve takšnih ali drugačnih formalnopравnih pravic, če bi bil večji del kraja obdan z obzidjem. Štiri vasi (*vier dörrfer*) s Cerkniškega, med njimi Cerknica, so leta 1582 dosegle, da jih je nadvojvoda Karel oprostil dolžnosti, naj se njihovi prebivalci v primeru turškega vpada zberejo na Šilentabru, ter Cerkničanom (*daß dorf Zirkhnitz*) dovolil ostati doma za boljšo obrambo kraja (*zu behuet des weilers*).⁴⁶ Podelitev pravih mestnih pravic bi bila v tem času povsem nerealna. Ko so Cerkničani leta 1597 pisali o načrtovanem mestu, so tako lahko imeli v mislih le zunanjo podobnost z mestnimi naselbinami. Ta je glede na impozantni tabor očitno nemalo pripomogla, da se je celo Valvasorju enkrat zapisalo o mestu, ko je govoril o poteku rožnovenske procesije »um diese Stadt«. ⁴⁷ Poimenovanje »Stadt« se pojavi sto let prej tudi pri taborsko-obravnih trgih Kostelu in Vinici, čemur

³⁹ Prav tam, šk. 261, I/135, lit. R XV–16, 24. 3. 1599, 5. 8. 1599, 16. 10. 1603.

⁴⁰ Omemba cerkniške vasi npr. leta 1582 v: Obreza, Ein kleiner Beitrag, str. 40–41; pritožba soseske vicedomu v letih 1593 in 1594 v: ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 374, protokoli zaslišanj 1591–96, fol. 202, 433; Martin Lipiec »in der Zirkhnitz« v: StLA, I. Ö. Urkundenreihe, Regesten, 1550 X. 1. (336).

⁴¹ Obrobni zaznamek v šteberškem urbarju iz leta 1602 denimo pri opusteli vasi Viševk še vedno govori o hasnovalcih zemljišč iz »dorff Zürkhnitz« (ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 107, I/60, lit. S XIV–1, s. p.), kranjska imenjska knjiga pa leta 1619 o Andreju Burji iz »Zierkhviz im Oberrn dorff« (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 5 (1619–1662), fol. 430).

⁴² Gl. op. 56.

⁴³ Prim. Jug, Turški napadi na Kranjsko, str. 41.

⁴⁴ Leta 1561 je denimo cerkniški rojak N. Juršin kot cesarski uradnik na Dunaju že drugič prosil cesarja, naj se vicedomska mitnica, ki jo ima v zakupu njegov brat, prestavi iz Martinjaka v Cerknico, ker je nenehno izpostavljena napadom marto-lozov in Turkov (ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 143, I/83, lit. M III–1, 18. 3. 1561).

⁴⁵ Simoniti, *Vojaska organizacija*, str. 204.

⁴⁶ Objava listine 1582 I. 31., Gradec v: Obreza, Ein kleiner Beitrag, str. 40–41. Prim. R[utar], Mali zapiski, str. 204–205.

⁴⁷ Valvasor, *Die Ehre VIII*, str. 732.

je botrovalo zgolj obzidje.⁴⁸ Element fortifikacijskega trga je bil vsekakor navzoč tudi pri Cerknici, ki jo je »obvladoval« kompleks protiturškega tabora, ni pa imel praktično nobene konstitutivne vloge za nastanek trga.

Večji del kraja je dejansko dobival poteze meščanske naselbine z ulicami, medtem ko njegovo jedro okoli taborske župnijske cerkve ni skrivalo vaškega značaja. Posestna struktura in videz farne vasi sta se, gledano Cerknico kot celoto, vse bolj umikala prevladujočemu kajžarskemu delu naselja z neagrarnim in polagrarnim prebivalstvom. Medtem ko je treba prvotne postojnske hube na Vidmu iskati zahodno od cerkve in se je v vrsti vzdolž Velike gase nanizala stara šteberska hubna posest, je Mala gasa, posebno Engelshauserjevo pomirje, že plod pozno-srednjeveške širitve s kajžami oziroma oštati. Kraj se je nato razširil še z dvema kajžarskima sklopoma, podlošnima Postojni in Šteberku, s prvim na severu proti cerkvi sv. Roka in drugim vzdolž ceste na obeh straneh Cerknicišče.⁴⁹ Valvasor se v splošnem ni motil, ko je zapisal, da so okoli cerkve postopoma gradili hiše, dokler ni iz njih nastal tržni kraj (*Marcktfleck*).⁵⁰

Funkcijsko je cerkniški trg od vseh novonastalih trgov na Kranjskem nedvomno najbolj ustrežal polifunkcionalnosti meščanske naselbine. Prevladujoča kajžarska posest je bila sicer značilna za skoraj vse notranjske trške naselbine, še posebej za novonastali ob glavni prometnici, tj. za Vrhniko in Gorenji Logatec.⁵¹ Pri tem pa je imela Cerknica najbolj izrazito sejmsko-tržno vlogo. V Valvasorjevem času je bilo že povsem samoumevno, da si zasluži trški naslov in pohvalen opis, v katerem jo spoznamo kot dokaj velik in dobro obljuden trg, ki ga živi predvsem trgovina s soljo na tedenskih sejmi.⁵² Prav tako ne preseneča, da je notranjski okrožni glavar Cerknico leta 1752 uvrstil v kategorijo notranjskih trgov prvega razreda, v kateri sta bili še Postojna in Vrhnika.⁵³

Pravno-upravni razvoj trga

Po svojem notranjem pravno-upravnem razvoju se je Cerknica trdno umeščala med notranjske trge, za katere je kot celoto veljalo, da ne glede na srednjeveški ali zgodnjenovoveški nastanek niso razvili lastnih avtonomnih organov na čelu z izvoljenim trškim sodnikom in svetom niti niso poznali klasične

delitve na polnopravne tržane in netržane.⁵⁴ Toda med notranjskimi trgi, ki so na področju avtonomije na splošno močno zaostajali za drugimi kranjskimi, je bila slednjim še najbližje, saj je vsaj nominalno premoгла poseben sodni urad na čelu s trškim sodnikom, pristojnim izključno za sam kraj oziroma njegov večinski del.

Sejmski privilegij nadvojvode Ferdinanda, podeljen malo pred letom 1600, ki je postal pravni temelj za trški status Cerknice, ni spreminjal notranjih odnosov v vasi, razcepljeni med vrsto zemljiških gospodov. Naslovljen je bil na cerkniško sosesko (*die gmain zu Cirkhniz*) kot teritorialno skupnost in to ne glede na posameznikovo podložnost, kar je posledično pomenilo, da so celoten kraj pojmovali kot trg, njegove prebivalce pa kot tržane, »purgarje«, v najširšem pomenu besede.⁵⁵

Naslavljanje Cerknice s trgov se je dokončno uveljavilo še v prvi polovici 17. stoletja. Najrelevantnejši vir o uporabi imena trg so cerkniške župnijske matične knjige. V najstarejši krstni matici iz let 1618–1632, kjer so navedbe krajev zelo redke, se trg (*oppidum*) prvič pojavi 10. oktobra 1632, nato pa do srede štiridesetih let še tekmuje s pojemajočim vaškim imenom (*villa Cirkhniz*).⁵⁶ V tem času so nastopili tudi ugodnejši pogoji za nastanek posebne trške uprave. Velika farna vas, po zaslugi kajžarskega elementa demografsko močnejša od prenekaterega kranjskega mesta in trga, je namreč v znatni meri preseгла prejšnjo fevdalno razcepljenost. Glavnina Cerknice, tj. podložniki gospodstev Postojna in Šteberk, so prišli pod istega zemljiškega gospoda, barone oziroma poznejše grofe in kneze Eggenberge, ter bili, kot kaže, že okoli leta 1620 preneseni na gospostvo Hošperk.⁵⁷ V letih 1662 in 1677 je dobil skupnega gospodarja, kartuzijo Bistra, še manjši del kraja, do-

⁵⁴ Golec, *Družba v mestih*, str. 438.

⁵⁵ Pojem se prvič pojavi neposredno po podelitvi sejmskega privilegija, in sicer v ukazih zoper tri protestantske tržane (*Bürger*) (ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, sk. 261, I/135, lit. R XV–16, 24. 3. 1599, 5. 8. 1599, 16. 10. 1603).

⁵⁶ NŠAL, *ŽA Cerknica*, Matične knjige, R 1632–1639, 10. 10. 1632 (de oppido Cirkhniz; ex oppido), 17. 10. 1632 (ex vila Zirkhnizha), 3. 11. 1632 (ex oppido), 7. 11. 1632 (ex oppido), 11. 11. 1632 (ex oppido), 14. 11. 1632 (ex villa Cirkhniz); R 1632–1639, npr. 16. 1. 1633 (ex villa Cirkhniz), 11. 7. 1633 (ex oppido), 15. 6. 1634 (ex oppido); R 1639–1650, npr. 29. 1. 1640 (ex vila Cirkhniza), 2. 9. 1640 (ex oppido), 8. 9. 1641 (ex villa domestica), 11. 4. 1642 (ex villa domestica), 31. 1. 1643 (ex oppido).

⁵⁷ Kot lastnik dotlej zastavnih gospodstev Postojna in Hošperk ter urada Šteberk se okoli leta 1625 pojavi baron Janez Ulrik Eggenberg, med zabeleženimi posestnimi spremembami pa v imenjski knjigi pogrešamo prav prenos cerkniške posesti na Hošperk, kar se je očitno zgodilo neposredno po nastopu Eggenbergov (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 5 (1619–1661), fol. 519–520v; knj. 6 (1662–1756), fol. 545v, 546v, 547v). Geneza hošperške posesti je zajeta v naslovu urbarja iz leta 1718: »Urbar von der herrschafft Haasberg, Stegberg, vnd denen incorporierten Adlsparg, Khleinhaüßel, Schneperg und Landtierischen gültten« (ARS, AS 1074, Zbirka urbarjev, I/13).

⁴⁸ Golec, *Nastanek in razvoj*, str. 530, 535.

⁴⁹ Zemljiškoposestni razvoj Cerknice je natančneje opisan v zgornjih opombah. Ob poznavanju predzgodovine sta temeljni vir za ugotavljanje razvoja na terenu franciscejski kataster in cenilni operati iz dvajsetih in tridesetih let 19. stoletja (ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, A 217, k. o. Cerknica).

⁵⁰ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 54.

⁵¹ Golec, *Zgodnjenovoveška »kajžarska«* trga, str. 105 sl.

⁵² Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 53–55.

⁵³ ARS, AS 6, Reprezentanca in komora za Kranjsko v Ljubljani, šk. 88, fasc. XXVIII, 4. 12. 1752.

tlej podložen dvema oziroma trem gospodom.⁵⁸ Tako je ostalo v rokah drugih, največ cerkvenih gospodov, le majhno število podložnikov, naseljenih zvečine na prvotnih hubah.⁵⁹ Upošteva je omenjene izjeme se je torej Cerknica poslej delila na večinski hošperški in manjši bistrški del, pri čemer je šla vodilna vloga Eggenbergovemu Hošperku, ki je leta 1669 nasledil postojnsko gospodstvo tudi kot deželskosodni gospod.⁶⁰ Po terezijanskem katastru sredi 18. stoletja so bile v rokah Hošperka slabe tri petine cerkniških domov (128 od 204), okoli sedmina (27) v posesti samostana Bistra (posest graščine Loško in Iškega turna) in skupaj šestina (34) podložnih župnišču in župnijski cerkvi.⁶¹

Ob razdeljenosti med kar osem zemljiških gosposčin so v pravni naravi zemljišč in podložniških obveznostih obstajale precejšnje razlike. Primerljive podatke imamo šele iz terezijanskega katastra. Večinski del gospodarjev pod gospodstvom Hošperk je tedaj užival svoje hubne dele in kajže kupnopravno.⁶² Za domačo župnijo in župnijske cerkev ter beneficij sv. Petra v Ložu imamo samo podatke o zakupni naravi hubne posesti,⁶³ ni pa znana pravna narava za župnijo Lož, tamkajšnjo kaplanijo sv. Barbare in kartuzijo Bistra. Cerknica nikakor ni mogla skriti svoje vaške narave, kar je prišlo še posebej do izraza v visokih delovnih obveznostih. Podložniki hošperškega gospodstva, bistrškega samostana, cerkniške župnije in domače župnijske cerkve so namreč tlako opravljali v naravi, proporcionalno glede na velikost posesti.⁶⁴ Predvsem zaradi oddaljenosti so imeli Cerkničani precej manjše obveznosti do beneficija sv. Petra v Ložu, do loške župnije in kaplanije sv. Barbare pa sploh nobenih.⁶⁵

Pripadnost glavnine Cerknice Eggenbergom je cerkniški trg že od dvajsetih let 17. stoletja povezovala s sosednjim srednjeveškim trgom Planino, ki je Cerkničanom dajal prenekateri zgled. Neprimereno večja in gospodarsko čedalje močnejša Cerknica tudi na področju lastne avtonomne uprave nikakor ni hotela zaostajati za usihajočo Planino in sosednjim

mestecem Lož. Eggenbergi so ustregli svojim podložnikom tako, da so dotedanjo župo Cerknica sredi 17. stoletja preoblikovali v sodni urad, ni pa znano, kakšne pristojnosti so dali novouvedenemu sodniku, saj poznamo tudi za poznejši čas skoraj samo imena sodnikov.

Sodni urad Cerknica, izpričan kot tak sicer šele sredi 18. stoletja, je bil dejansko naslednik cerkniške župe, ki je združevala hošperške podložnike, prvotno podanike Postojne in Šteberka. Šlo je torej za obliko župe, ožje od cerkniške soseske, v katero so bili vključeni vsi podložniki ne glede na pripadnost zemljiškim gospodom. V terezijanskem katastru okoli leta 1750 je Cerknica pri gospodstvu Hošperk imenovana sodni urad (*Richter amt Zierkhniz*) in predstavlja izjemo med ostalimi upravnimi enotami – župami (*Supp*) oziroma župnimi uradi (*Suppambter*).⁶⁶ Cerkniški sodni urad je enako kot prej župa obsegal samo hošperške podložnike, ne pa tudi manjšine, podložne samostanu Bistra in ostalim zemljiškim gospodom. V nemajhni meri je njegovo vzpostavitev narekovala živahna trgovina, zlasti tedenski sejmi, na katerih so imeli deželskosodne pristojnosti hošperški in pred njimi postojnski deželski sodniki. Verjetni prenos sejemskega nadzora na novouvedenega cerkniškega sodnika je bil tako predvsem posledica praktičnih razlogov.

Stanje iz srede 18. stoletja je koreninilo v spremembah, nastalih sto let prej. Vse kaže, da moramo prelomne dogodke postaviti v sredo 17. stoletja. Leta 1648 je Andrej Obreza v župnijski krstni matici zadnjič naveden kot župan (*suppanus*), naslednje leto pa je prvič imenovan sodnik (*judex*).⁶⁷ Gotovo ni naključje, da je dal taisti Andrej Obreza prav leta 1648 postaviti kamnit oklep okoli lipe pri župnijski cerkvi, nekakšen »kinč trga«.⁶⁸ Tedaj gotovo ni šlo zgolj za županovo preimenovanje v sodnika, ampak za razširitev njegovih pristojnosti. Cerkniškemu sodniku lahko poleg javnopravnih nalog s pridržki pripišemo tudi nižje sodstvo nad domačimi hošperškimi podaniki, vključenimi v nekdanjo župo. Če je župa že poprej premogla manjše sodne pristojnosti z županovim prisledništvom, je bilo po potrebi tem lažje preoblikovanje slednjega v trški svet. Leta 1660 so se

⁵⁸ Cerkniška posest graščine Loško, in sicer oštati v Mali gasi, je bila Bistri prodana leta 1662 (ARS, AS 719, Kartuzijanski samostan in državno gospodstvo Bistra, knj. 2, urbar 1729, II. del, pag. 71–72, 101–115, prepis prodajne pogodbe 1662 II. 4., Ljubljana). Drugo skupino oštato je samostan kot volilo pridobil leta 1677 od Iškega turna (ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 6 (1662–1756), fol. 6, 186).

⁵⁹ O posestnem stanju v Cerknici sredi 18. stoletja gl. razpredelnico 1.

⁶⁰ *Erläuterungen zum historischen Atlas*, str. 471, 483; Ribnikar, *Posestne in gospodarske razmere*, str. 35.

⁶¹ Gl. razpredelnico 2.

⁶² ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 7, BT, P 114, No. 59, 16. 6. 1749.

⁶³ Prav tam, šk. 4, BT, P 55, No. 1, s. d.; šk. 3, BT, P 20, No. 1, s. d.

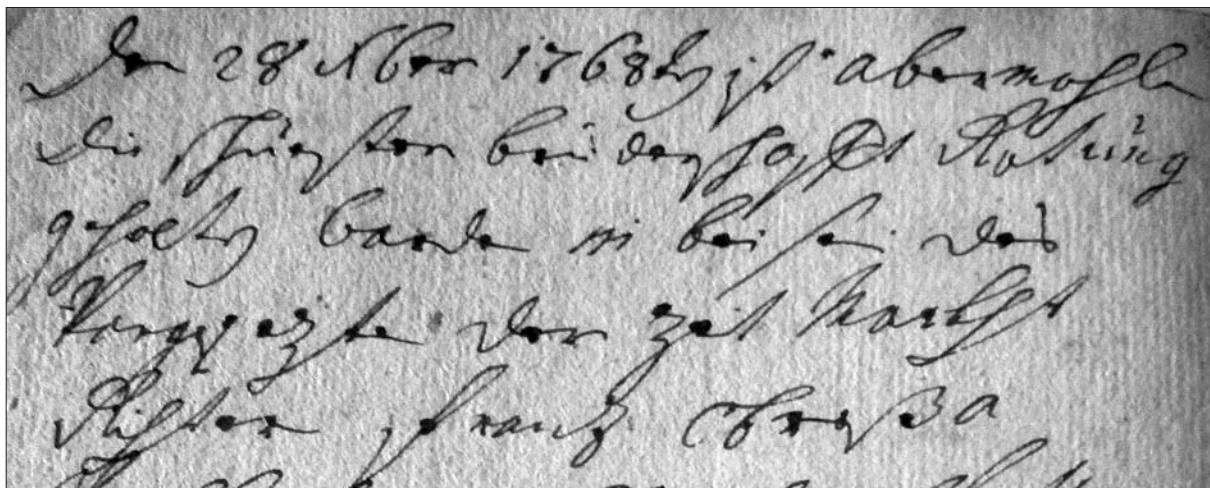
⁶⁴ Prav tam, šk. 7, BT, P 114, No. 26, s. d. 1756; šk. 1, BT, P 2, No. 9, 20. 11. 1764; šk. 4, BT, P 55, No. 8, 23. 11. 1754.

⁶⁵ Prav tam, šk. 25, RDA, P 18, No. 6, s. d.; šk. 26, RDA, P 19, No. 6, 14. 10. 1754; šk. 26, RDA, P 20, No. 4, s. d.

⁶⁶ Prav tam, šk. 33, RDA, P 114, No. ad 14, s. d. – Ponuja se analogija z malim trgom Motnik na štajersko-kranjski meji. V urbarju motniškega gospodstva iz leta 1601 se omenja sodnik, ki je bil v trgu postavljen namesto amtmana ali župana; urbar ga na drugem mestu imenuje »postavljeni župan ali sodnik«: »einen alda gesetzten Richter der anstatt eines Amtmans oder Supans geordnet wierdet«, »den angesetzten Supan oder richter« (StLA, Stockurbare, Band 46/117, Urbar Mötnig 1601, fol. 23, 27).

⁶⁷ Sodnik (*judice*) Andrej Obreza je prvič omenjen 1. avgusta 1649 kot krstni boter, potem ko je bila njegova žena Marina že 6. aprila istega leta *judicissa*; 10. novembra 1647 se Obreza navaja še kot župan (*suppanus*), njegov sin Mihael pa 9. avgusta 1648 kot *filius suppani Obresa* (NŠAL, ŽA Cerknica, Maticne knjige, R 1639–1650).

⁶⁸ Ribnikar, *Logaško okrajno glavarstvo*, str. 10.

Omemba trškega sodnika Franca Obreze v čevljarski cehovski knjigi leta 1768
(ARS, AS 492, Usnjarski in čevljarski ceh v Cerknici, mapa 1, cehovski register 1721–1782, s. p.).

namreč Cerkničani obrnili na cesarja Leopolda I. za potrditev svojega tedenskega sejma kot »N. Richter, Rath vnnnd Gemaine des Markhts Zierkhviz«, kar je obenem zadnji znani primer inškrpcije.⁶⁹

Navzlic sodniku in osamljeni omembi sveta pa njune narave ni moč avtomatično enačiti z izvoljenimi trškimi sodniki in sveti starejših sodno-upravno avtonomnih trgov, kjer je trška avtonomija temeljila na skupnosti polnopravnih tržanov (Bürger), individualno sprejetih v tržanstvo s podelitvijo tržanskih pravic. Ko bi se v 17. ali 18. stoletju v Cerknici dejansko izoblikovala pravnoformalna delitev na tržane in netržane, bi se to zagotovo odrazilo v sicer skromnih svetnih virih in v župnijskih maticah, kjer se niti enkrat ne pojavi oznaka tržan, »civis«. ⁷⁰ Po omembah protestantskih tržanov v letih 1599–1603⁷¹ so redki pojavi posameznih tržanov vezani samo na posamezne Cerkničane zunaj domačega kraja. Tako je Andrej Dietrich leta 1640 kot *civis* vpisan v graško univerzitetno matrico,⁷² na ljubljanski jezuitski gimnaziji se je leta 1665 šolal Jurij Kovač, označen kot *civis Cirknicensis*,⁷³ Ana Marija Prešeren pa je v poročni pogodbi, sklenjeni leta 1734 v gosposčinski pisarni v Ribnici, označena kot hči pokojnega cerkniškega

tržana (*burgern zu Zirkhniz*).⁷⁴ O tržanih kot kolektivu (*Bürger, cives*) ne govorijo niti urbarialni viri iz 18. stoletja, kjer je za celotno skupnost zaslediti samo izraz *Inwohner*.⁷⁵ Šele v župnijskih maticah konec 18. stoletja, leta 1794, se začnejo pojavljati tržani, *oppidani*, in sicer v vlogi krstnih botrov,⁷⁶ pri čemer so slejkoprej mišljeni tržani kot prebivalci trga, ne kot posebna pravna kategorija.

Sodnike srečujemo po sporadičnih omembah v župnijskih maticah druge polovice 17. stoletja skoraj sleherno leto v polstoletju 1731–1782 pri ratifikaciji letnih obračunov čevljarskega ceha.⁷⁷ Opozoriti je treba, da praviloma nastopajo le kot »Richter«, izjemoma kot »Richter in Markht Zierkhviz«, ⁷⁸ kot trški sodniki, »Markhtrichter«, pa šele trikrat med letoma 1765 in 1775.⁷⁹ Po svoje kaže takšna dikcija na nepopolno istovetenje sodnika s trgov. Zgovornejša je njegova večkratna samooznačba »vorgesezter Richter«, ⁸⁰ iz katere je moč sklepati, da je sodnika postavljalo hošpersko gospostvo in ne kakšen krajevni volilni gremij. Sodni urad je bil cela desetletja v rokah iste osebe ali več članov gospodarsko močne rodbine, med katerimi so vseskozi do začetka 19. stoletja prednjačili Obreze.⁸¹ Z njimi sta v drugi polovi-

⁶⁹ ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 293, I/150, lit. Z–XI, 10. 8. 1660. – Sodnika in svet navaja sicer še leta 1672 povzetek prejšnje privilegijske potrditve (prav tam, 16. 8. 1672).

⁷⁰ NŠAL, ŽA Cerknica, Matične knjige, R 1618–1632, R 1632–1639, R 1639–1650, R 1650–1662, R 1662–1670, R 1670–1676, R 1677–1693, R 1694–1729, R 1729–1762, R 1762–1773, R 1773–1773, R 1773–1784, R 1784–1788, R 1788–1809, R 1809–1812, P 1643–1679, P 1683–1715, P 1743–1765, P 1766–1784, P 1784–1812, M 1751–1772, M 1772–1784, M 1784–1807, M 1807–1812.

⁷¹ ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 261, I/135, lit. R XV–16, 5. 8. 1599, 16. 10. 1603.

⁷² Andritsch, *Die Matrikeln der Universität Graz*, str. 38.

⁷³ Črnivec (ur.), *Ljubljanski klasiki*, str. 89.

⁷⁴ ARS, AS 774, Gospostvo Ribnica, knj. 26, No. 55, 22. 5. 1734.

⁷⁵ ARS, AS 1074, Zbirka urbarjev, I/13, urbar Hošperk 1718, fol. 358–504. – Hošperske posestnike v trgu Cerknica imenuje »die Inwohner« napovedna tabela za služnosti (ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 33, RDA, P 114, No. 59, s. d.).

⁷⁶ Npr. NŠAL, ŽA Cerknica, Matične knjige, R 1788–1809, 28. 11. 1794, 24. 1. 1795.

⁷⁷ ARS, AS 492, Usnjarski in čevljarski ceh v Cerknici, mapa 1, cehovski register 1721–1782, s. p.

⁷⁸ Prav tam, 28. 12. 1741, 28. 12. 1744.

⁷⁹ Prav tam, 28. 12. 1765, 28. 12. 1768, 28. 12. 1775.

⁸⁰ Prav tam, 28. 12. 1757, 28. 12. 1760, 28. 12. 1768, 28. 12. 1770, 28. 12. 1775 (*des vorgesezten der Zeit Markhrichter*).

⁸¹ Prvi cerkniški sodnik Andrej Obreza je zasedal položaj sko-

ci 17. stoletja tekmovali za sodniški položaj rodbini posestnikov in mitničarjev Logarjev in Wisarjev⁸² ter v prvi polovici 18. stoletja deželni svobodniki Učani.⁸³ Funkcija trškega sodnika je obstala do ukinitve vseh trških uprav na Kranjskem v času Ilirskih provinc leta 1811. Zadnji sodniki se omenjajo v župnijskih maticah, in sicer kot »judex« in kot »Richter«. Dvoje ključnih dejstev neposredno priča, da gre za kontinuiteto funkcije iz 17. stoletja in da se ta ni zli- la z novouvedeno funkcijo rihtarja, tj. pomožnega okrajnega uradnika, ki so ga na Kranjskem uvedli ob koncu terezijanske dobe.⁸⁴ Prvič, iste osebe se v nem- ščini naslavljajo kot *Richter*, v latinščini pa kot *judex*, in drugič, leta 1797 je Janez Nepomuk Obreza iz- recno naveden kot trški sodnik, *judex oppidi*.⁸⁵ Vaški rihtarji ali župani so nasprotno označeni kot župani (*Suppan*).⁸⁶ Zadnji trški sodnik Jožef Obreza, izpričan kot tak leta 1811, se naslednje leto, po odpravi

patrimonialne uprave, pojavi v vlogi župana (*Maire*) novooblikovane francoske občine Cerknica.⁸⁷ Kot vse kaže, Cerknica po koncu francoske dobe tako kot Vrhnika ni več dobila starega trškega predstojnika, ampak se je v celoti vključila v novi sistem glavnih občin in podobčin. Cerknica je bila podobčina na čelu s podrihtarjem (*Unterrichter*) in hkrati sedež glavne občine z nadrihtarjem (*Oberriichter*).⁸⁸

Značilnosti cerkniškega gospodarstva

Gospodarski vzpon Cerknice v zgodnjem no- vem veku je bil življenjsko odvisen od trgovskega prometa, enako kot vzpon Vrhnike in Šentvida pri Vipavi, še dveh notranjskih trgov, ki sta trški naslov prav tako pridobila konec 16. stoletja.⁸⁹ Cerknica in Šentvid sta se kot trga uveljavila sploh šele zaradi podeljenega privilegija tedenskega sejma. Cerknica je bila že sredi 16. stoletja uveljavljena obrtniška vas, kamor so tovarniki pod konec stoletja vse pogosteje prihajali nakupovat žito.⁹⁰ Kot smo videli, je nadvoj- voda Ferdinand cerkniški soseski na tej osnovi konec 16. stoletja podelil privilegij sobotnega tedenskega sejma, vsekakor ne na zadovoljstvo sosednjih Loža- nov, Postojnčanov in Planinčanov. Ni naključje, da so cerkniški sejem prva desetletja vsaj dvakrat prestavili, najprej na torek in leta 1633 na petek,⁹¹ zato je cesar Ferdinand II. leta 1626 tem laže potrdil sobotni se- jem Planini.⁹² Leta 1634 je meščanom Loža uspelo doseči celo deželnoknežjo odpravo cerkniškega se- jma. Petkov sejem je bil prestavljen v Lož,⁹³ tako da je ostala Cerknica četrto stoletja sploh brez tedenskega sejma. Ne da bi pridobili deželnoknežji konsenz, so ga Cerkničani spet uvedli najpozneje spomladi 1660; tedaj je namreč Sigmund pl. Stemberg (s Kalca) zah- teval takojšnjo odpravo »novo uvedenega sejma v

raj dve desetletji (NŠAL, ŽA Cerknica, Matične knjige, R 1639–1650, 1. 8. 1649, 26. 6. 1652; R 1650–1672, 24. 1. 1666, 15. 7. 1667; Župnijski arhiv Slavina, Matične knjige, P 1650–1780, 26. 1. 1659). Za sodnikoma Andrejem Wisar- jem in Janezom Andrejem Logarjem je izpričan kot sodnik Andrej Obreza ml. (NŠAL, ŽA Cerknica, Matične knjige, R 1677–1693, 13. 1. 1682). Franc Andrej Obreza je nastopil sodniško službo za Ferdinandom Učanom leta 1748 in ostal v njej neprekinjeno do leta 1770, ko ga je zamenjal Karel Obre- za, tega pa 1775 Janez Nepomuk Obreza, sodnik še leta 1782 (ARS, AS 492, Usnjarski in čevljarski ceh v Cerknici, mapa 1, cehovski register 1721–1782, s. p.). Po terezijanskem katastru sta bila Franc in Karel Obreza med največjimi cerkniškimi posestniki. Prvi je imel hubo in 3/4, drugi pa celo hubo in tri kajže (ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 33, RDA, P 114, No. 26, štiftregister 1756, s. p.). Konec 18. in v začetku 19. stoletja se v župnijskih maticah omenjajo trije so- dniki s priimkom Obreza: Janez Nepomuk, po poklicu ranocelnik (NŠAL, ŽA Cerknica, Matične knjige, R 1788–1809, 18. 10. 1788, 5. 8. 1797, 13. 5. 1804, 8. 9. 1804, 1. 4. 1805, 13. 4. 1805, 13. 6. 1805; P 1784–1812, 6. 2. 1786, 16. 7. 1804), Jožef (prav tam, R 1788–1809, 26. 1. 1807; R 1809–1812, 4. 6. 1809, 13. 7. 1809, 27. 10. 1809, 2. 1. 1810, 16. 8. 1811) in Andrej (prav tam, R 1788–1809, 7. 5. 1807, P 1784–1812, 26. 1. 1807).

⁸² Andrej Wisar je omenjen kot sodnik konec šestdesetih let 17. stoletja, 29. 10. in 27. 11. 1669 (NŠAL, ŽA Cerknica, Matične knjige, R 1650–1672), Janez Andrej Logar pa malo za njim, 15. 7. 1671 in 14. 7. 1672 (NŠAL, ŽA Planina pri Rakeku, Matične knjige, R 1631–1695). Andrej Logar je imel v letih 1686 do 1689, ko je bil upravitelj Eggenbergo- vega hošperskega gospostva, v zakupu vicedomsko mitnico Lož s podružnico v Cerknici (ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 141, I/82, lit. L V–2, 16. 11. 1689), nakar se je leta 1691 potegoval za njen zakup tedanji mitničar Andrej Logar (prav tam, 23. 1. 1691).

⁸³ Sodnik Ferdinand Učan je ratificiral cehovske letne obračune v letih 1732, 1736, 1738–1747 (ARS, AS 492, Usnjarski in čevljarski ceh v Cerknici, mapa 1, cehovski register 1721–1782, s. p.). Po terezijanskem katastru je imel v Cerknici kajž- o (ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 33, RDA, P 114, No. 26, štiftregister 1756, s. p.), a je bil hkrati kot posestnik pristave pri Cerknici deželni svobodnik (prav tam, šk. 45, RDA, P 191, No. ad 22, s. d.).

⁸⁴ Prim. Žontar, *Struktura uprave*, str. 133–136.

⁸⁵ Gl. op. 81.

⁸⁶ Npr. Matija in Andrej Kren v Begunjah (NŠAL, ŽA Cerknica, Matične knjige, R 1809–1812, 24. 12. 1809, 9. 1. 1810, 5. 4. 1811, 10. 7. 1812).

⁸⁷ NŠAL, ŽA Cerknica, Matične knjige, R 1809–1812, 16. 8. 1811, 22. 4. 1812. Njegova žena Helena je kot »Frau Merin« označena že 3. marca 1812. – Imenovanje merov je bilo v Ilir- skih provincih zaključeno spomladi 1812 (Žontar, *Struktura uprave*, str. 202).

⁸⁸ *Haupt-Ausweis über die Einteilung*, fol. Q2. – Jožef Obreza, ki ga do leta 1811 srečujemo v župnijskih maticah kot trškega sodnika in v času Ilirskih provinc kot župana (mera) (gl. op. 81 in 87), je leta 1815 izpričan kot prvi nadrihtar (*Oberriichter*), prvi cerkniški podrihtar (*Ungerrichter*) pa je bil po vsej verjetnosti Jurij Mekinda, kot tak omenjen leta 1817 (NŠAL, ŽA Cerknica, Matične knjige, R 1812–1819, 5. 8. 1815, 17. 4. 1817).

⁸⁹ Golec, *Zgodnjenovoveška »kajžarska« trga*, str. 109–110; isti, *Meščanska naselja Vipavske*, str. 220–221.

⁹⁰ O utečeni prodaji žita pišejo sami Cerkničani v prošnji za sobotni tedenski sejem (ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 293, I/150, lit. Z XI, prezentirano 11. 4. 1597).

⁹¹ Dogajanje v zvezi s sejmom povzema potrditev sejemskih svoboščin cesarja Leopolda I. (ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 293, I/150, lit. Z XI, 10. 8. 1660).

⁹² Rutar, *Marktprivilegien von Planina-Alben*, str. 30–31.

⁹³ ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 197, I/107, lit. I, XX–8, 16. 11. 1634; prav tam, šk. 293, I/150, lit. Z XI, 16. 11. 1634.

Cerknici«. ⁹⁴ Toda že poleti istega leta so imeli spretni Cerkničani v rokah cesarjevo sejemsko potrditev petkovega sejma, ki so jo očitno dobili po zvezah, in to tako, da so zamolčali njegovo prestavitev v Lož četrto stoletja prej. ⁹⁵ Vztrajne pritožbe Ložanov in zahteve po odpravi sejma v naslednjih letih niso zalegle, ⁹⁶ prejkone tudi zato, ker sta, kot je mogoče povzeti po Valvasorju, oba sejma dobro uspevala. ⁹⁷

V Cerknici se je po Valvasorjevih besedah (1689) na pravem solnem trgu (*Salzmarckt*) vsak teden odvijala močna trgovina s soljo, ki so jo Čiči in Kraševci prinašali z obale, pokupili pa drugi kranjski tovarniki. ⁹⁸ Uvedba solnega apalta v prvih letih 18. stoletja, ki ji med drugim pripisujemo propad trga Senožeče, ⁹⁹ je Cerknico nedvomno precej prizadela, toda petkov sejem je leta 1752 še obstajal. Tedaj se v poročilu notranjskega okrožnega glavarstva omenjata skupaj z njim tudi prva znana cerkniška letna sejma, in sicer na četrto nedeljo po veliki noči in na vse svete (1. novembra). ¹⁰⁰ Poprej ju v virih ni zaslediti, nima ju niti Valvasor, ker sta morebiti živovarila v senci tedenskega solno-žitnega kupčevanja ali pa so ju Cerkničani resnično izprosil šele v prvi polovici 18. stoletja v zameno za usihajočo tedensko trgovino. Kdaj je cerkniški tedenski sejem ugasnil, ostaja za zdaj nepojasnjeno, a precej verjetno že v drugi polovici 18. stoletja. ¹⁰¹ Za trg je bilo prenehanje rednega tedenskega trgovanja, ki mu je dajalo utrip in življenjske sokove, vsekakor udarec. V začetku 30-ih let 19. stoletja v cenilnih operatih franciscejskega katastra beremo, da je Cerknici najbližje tržišče v kraju Sodražica, kjer se sejem odvija ob četrtrkih, vendar ga Cerkničani ne obiskujejo, ker praviloma nimajo tržnih presežkov nad lastnimi potrebami. ¹⁰²

O obrtni dejavnosti imamo celovitejše podatke šele za sredo 18. stoletja, na eni strani v poročilu postojnskega okrožnega glavarja iz leta 1752 in na drugi v terezijanskem katastru, v katerem so pri agrarnih posestnikih navedeni tudi njihovi neagrarni poklici. Te srečamo samo v napovedni tabeli za hošperško gospostvo, ki mu je pripadalo dobre tri petine do-

mov (128 od 204), nobenega obrtnika pa ni v napovednih tabelah drugih gospostev. ¹⁰³ V hošperškem delu Cerknice so tedaj našli enega kramarja in 41 obrtnikov, od tega daleč največ čevljarjev (30), po dva krzrnarja, barvarja na črno in urarja ter po enega ključavničarja, puškarja, sodarja, »kmečkega« steklarja in krovca. ¹⁰⁴ Podatke za Cerknico je mogoče primerjati s podatki za Vrhniko, medtem ko jih nimamo za Postojno, tretji trg iz skupine notranjskih trgov prvega razreda (po omenjenem poročilu okrožnega glavarja). Od 72 vrhniških gospodarjev z navedenim poklicem se jih je več kot polovica (38) ukvarjalo s čolnarstvom, trgovino pa je zastopal en sam trgovec s starim blagom. ¹⁰⁵

Kot smo videli, je bila obrt v Cerknici močna že pred pridobitvijo tedenskega sejma in trškega naslova. Še pred 18. stoletjem je morala izstopati čevljarška obrt, ki se je edina tudi cehovsko osamosvojila. Poročilo notranjskega okrožnega glavarja iz leta 1752 navaja, da so bili cerkniški in planinski čevljarji »pred časom« vključeni v ceh v Postojni, nato pa so planinski tako nazadovali, da sredi 18. stoletja niso premogli nikakršnega ceha, medtem ko so se cerkniški številčno okrepili in osamosvojili. ¹⁰⁶ Ohranjeni protokol cerkniške čevljarške bratovščine sv. Ane se začne z letom 1721, pri čemer je bratovščina v naslovu označena kot »prastara« in je bila prejkone že dotlej samostojna. ¹⁰⁷ Na njeno večjo starost kaže vidimirana kopija dekreta nadvojvode Ferdinanda, ki leta 1600 prepoveduje šušmarstvo na podeželju. Prepis iz leta 1630 je najstarejša listina, ki jo je bratovščina sv. Ane hranila do svoje ukinitve leta 1922. ¹⁰⁸ Na drugi strani je resnična trditev okrožnega glavarstva, da čevljarji in usnarji dotlej (1752) niso imeli svobodin in so zdaj zanje zaprosili na dunajskem dvoru. ¹⁰⁹ Na ruševinah postojnskega ceha so se skušali cerkniški čevljarji in usnarji na obsežnem prostoru vsiliti kot monopolisti. Leta 1753 so namreč prosili na dvoru, naj se jim dovoli prosto trženje obutve in usnja na celotnem Notranjskem od Vrhnike do Ajdovščine in Reke ter na vzhodu do Ribnice in Dobrepolja. Čeprav je prošnja naletela na ostro nasprotovanje zemljiških gospostev in zlasti Ribničanov, ki so zahtevali, naj ostanejo Cerkničani zgolj pri starih pravicah, ¹¹⁰ je slednjim vseeno uspelo zapolniti nastalo praznino, saj jim je Marija Terezija leta 1754

⁹⁴ ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg. šk. 514, fasc. 303a, pag. 643–646, s. d. (ad 30. 6. 1660).

⁹⁵ ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 293, I/150, lit. Z XI, 10. 8. 1660.

⁹⁶ Prav tam, 16. 8. 1672, s. d. (Sub A, ad 16. 8. 1672), 23. 3. 1678.

⁹⁷ Valvasor, *Die Ebre XI*, str. 55, 324.

⁹⁸ Prav tam, str. 55. Prim. Vilfan, K zgodovini kmečkega kupčevanja, str. 7.

⁹⁹ Golec, Senožeče in Prem, str. 375. – O solnem apaltu: Valenčič, Tovorništvo na Kranjskem, str. 264–265.

¹⁰⁰ ARS, AS 6, Reprezentanca in komora za Kranjsko v Ljubljani, šk. 88, fasc. XXVIII, 4. 12. 1752.

¹⁰¹ V Hoffovi topografiji Kranjske iz leta 1808 sicer beremo o močnem tedenskem sejmu, a gre za skoraj enake besede, kot jih ima Valvasor dobrih sto let prej, kar vzbuja dvome o verodostojnosti opisa (Hoff, *Historisch-statistisch-topographisches Gemäblde*, str. 98; Valvasor, *Die Ebre XI*, str. 55).

¹⁰² ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, Cenilni operati, A 217, k. o. Cerknica, katastrski cenilni elaborat, uvod, & 7, s. d.

¹⁰³ ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 1, BT, P 2; šk. 7, BT, P 114, No. 19, s. d.; šk. 4, BT, P 55; šk. 3, BT, P 18–20.

¹⁰⁴ ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 7, BT, P 114, No. 19, s. d.

¹⁰⁵ Golec, Zgodnjenovoveška »kajžarska« trga, str. 121–122.

¹⁰⁶ ARS, AS 6, Reprezentanca in komora za Kranjsko v Ljubljani, šk. 88, fasc. XXVIII, 4. 12. 1752.

¹⁰⁷ ARS, AS 492, Usnarjski in čevljarjski ceh v Cerknici, mapa 1, cehovski register 1721–1782, s. p.

¹⁰⁸ Lavrič, Čevljarška bratovščina, str. 17.

¹⁰⁹ ARS, AS 6, Reprezentanca in komora za Kranjsko v Ljubljani, šk. 88, fasc. XXVIII, 4. 12. 1752.

¹¹⁰ Apih, K obrtni politiki, str. 64–67.

izdala privilegij, ki je bil povsem skladen z njihovimi željami.¹¹¹ Poleg prevladujočih čevljarjev in usnarjev je po poročilu okrožnega glavarja živelo v Cerknici še nekaj cehovskih krznarjev in barvarjev, inkorporiranih v ceha v Ljubljani.¹¹²

Številčnega stanja cerkniških obrtnikov od terezijanskega katastra, ko jih je bilo vsaj 41, nato ne poznamo do leta 1830. Tedaj je od skupno 321 družin (stanovanjskih strank), naseljenih v 242 hišah, živelo od obrti 96 družin ali slaba tretjina (29,9 %). Manj kot tretjina teh (31) se jih je ukvarjala le z obrtjo, 65 pa tudi s poljedelstvom.¹¹³ Cerknica se je v tem pogledu lahko primerjala s Postojno, kjer je od neagrarnih dejavnosti prav tako živela nekaj manj kot tretjina družin – 107 od 328 (32,6 %), pri čemer je znaten delež odpadel na javne službe (20), 45 družin se je ukvarjalo samo z obrtjo, 40 z obrtjo in obdelovanjem zemlje, dva pa sta bila duhovnika.¹¹⁴ Oba trga sta precej zaostajala za Vrhniko, ki se je medtem po obljudenosti povzpela na prvo mesto. Od 431 vrhniških družin (stanovanjskih strank) jih je od obrti živelo kar 291 ali dobri dve tretjini (67,5 %), od tega 235 od malih »policijskih« obrti, ena od industrijske obrti, 55 pa od obrti in kmetovanja hkrati.¹¹⁵ Po cenilnih operatih iz začetka 30-ih let 19. stoletja je Cerknica premogla tudi t. i. industrijsko obrt, in sicer osem žag za rezanje desk, stope za kremenčev pesek, obrat za izdelavo pepelike, opekarno in obrat za izdelavo kleja.¹¹⁶

Kar zadeva agrarno gospodarstvo, je bil cerkniški trg poudarjeno ruralen, saj je nastal iz vasi. Po terezijanskem katastru sredi 18. stoletja le redki hišni gospodarji niso izkazovali nobenega posevka. Od 197 gospodarjev je bilo takšnih 21 ali dobra desetina (10,7 %).¹¹⁷ Tudi živino je premogla velika večina hiš, 170 od 204 (83,3 %).¹¹⁸ Več kot dve tretjini gospodarjev (68 %) je posejalo najmanj dva mernika zim-

ske rži, od goveje živine pa so bili daleč najštevilčnejši voli (61). Ob približno petini obrtniških hiš med vsemi domovi je ta trg, ki ga je postojnski okrožni glavar po moči neagrarnih dejavnosti uvrstil v prvi razred, dejansko veliko bolj spominjal na kmečko naselje, na katerega sta se kot sekundarna gospodarska dejavnost prilepili čevljarska obrt in tedenska sejemska trgovina.

Tak vtis je dajal tudi ob štetju leta 1830, ko se je 225 od 321 družin (stanovanjskih strank) ukvarjalo izključno s poljedelstvom (70,1 %), dodatnih 65 pa poleg obdelovanja zemlje tudi z obrtjo, kar pomeni skupaj 287 ali devet desetin (89,4 %), skoraj natanko enak delež, kot je bilo med gospodarji sejalcov sredi 18. stoletja. Število živine se je medtem izjemno povečalo, saj so samo konj popisali 55, vlečnih volov pa 260.¹¹⁹

Posestno-demografska slika Cerknice

Cerknica je veljala za nesorazmerno veliko farno vas že ob pridobitvi tedenskega sejma in dejanski uveljavitvi trškega naslova malo pred letom 1600. Sredi 18. stoletja, ko imamo prvič primerljive podatke za vse trge v slovenskem prostoru (brez Prekmurja), pa je bila po številu domov na nesporno prvem mestu.¹²⁰ Po terezijanskem katastru so namreč v trgu, razdeljenem med osem zemljiških gospodov, obstajali kakšni 204 domovi ali približno toliko kot v jožefinskem katastru leta 1787, ko jih je bilo 200.¹²¹ Posestno stanje v času terezijanskega katastra okoli leta 1750 prikazuje razpredelnica 1.¹²²

Cerknica že zaradi razcepljenosti med vrsto zemljiških gospodov ni mogla skriti, da se je razvila iz vasi, kar je v svojem jedru tudi ostala. Druga vaška značilnost se je kazala v tem, da je sredi 18. stoletja le dobre tri petine domov (128 ali 62,7 %) pripadalo »trškemu gospodu« – gospostvu Hošperk, a še ta kompaktnost je bila dosežena šele v prvi polovici 17. stoletja, ko so Eggenbergi pod hošperško gospostvo pritegnili podložnike Šteberka in Postojne. Kot smo videli, je tudi Bistra pozno združila svojo pretežno hišarsko posest (1662–1677), prej pripadajočo dvema oziroma trem svetnim gospodom. Odtlej je pod Hošperk in Bistro spadala glavnina Cerknice, sredi 18. stoletja skupaj

¹¹¹ ARS, AS 6, Reprezentanca in komora za Kranjsko v Ljubljani, šk. 51, fasc. XIX, lit. S, No. 11, 28. 11. 1754. – Apih, K obrtni politiki, str. 67, trdi drugače, in sicer naj bi bile pretirane zahteve Cerkničanov zavrnjene. – Prim. Lavrič, Čevljarska bratovščina, str. 18.

¹¹² ARS, AS 6, Reprezentanca in komora za Kranjsko v Ljubljani, šk. 88, fasc. XXVIII, 4. 12. 1752.

¹¹³ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, Cenilni operati, A 217, k. o. Cerknica, katastrski cenilni elaborat, uvod, & 3, s. d.

¹¹⁴ Prav tam, A 1, k. o. Postojna, katastrski cenilni elaborat, uvod, & 3, 3. 4. 1833.

¹¹⁵ Prav tam, A 108, k. o. Vrhniko, katastrski cenilni elaborat, uvod, & 3, 25. 10. 1832. Prim. Golec, Zgodnjenovoveška »kajžarska« trga, str. 124.

¹¹⁶ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, Cenilni operati, A 217, k. o. Cerknica, katastrski cenilni elaborat, uvod, & 14, s. d.

¹¹⁷ ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 7, BT, P 114, No. 2, s. d.; šk. 1, BT, P 2, No. 17, s. d.; šk. 3, BT, P 18, No. 6, s. d.; prav tam, BT, P 19, No. 1, 9. 7. 1749; prav tam, BT, P 20, No. 1, s. d.

¹¹⁸ Prav tam, šk. 1, BT, P 2, No. 1, s. d.; prav tam, šk. 7, BT, P 114, No. 19, s. d.; prav tam, šk. 4, BT, P 55, No. 3, 31. 3. 1752; prav tam, šk. 3, BT, P 19, No. 2, s. d.

¹¹⁹ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, Cenilni operati, A 217, k. o. Cerknica, katastrski cenilni elaborat, uvod, & 3 in 4, s. d.

¹²⁰ Gl. tabelo v: Golec, *Družba v mestih*, str. 624.

¹²¹ ARS, AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, Naborno gospostvo Hošperk, Občina Cerknica, fasija, ledina I, s. d. [19. 8. 1787].

¹²² ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 33, RDA, P 114, gospostvo Hošperk, No. 26, štiftregister 1756; šk. 23, RDA, P 2, samostan Bistra, No. 2, s. d.; šk. 28, RDA, P 55, župnija Cerknica, No. 8, 23. 11. 1754; RDA, šk. 25, P 18, župnija Lož, No. 6, s. d.; šk. 26, RDA, P 19, kaplanija sv. Barbare v Ložu, No. 6, 14. 10. 1754; šk. 26, RDA, P 20, beneficij sv. Petra v Ložu, No. 7, s. d.; šk. 46, RDA, N 237, deželni svobodniki, No. 19, s. d.

Razpredelnica 1

Vrsta posesti	Gospostvo Hošperk	Samostan Bistra	Župnija Cerknica	Župnijska cerkev v Cerknici	Župnija Lož	Kaplanija sv. Barbare v Ložu	Beneficij sv. Petra v Ložu	Deželni svobodniki	Skupaj
1 1/4 hube	1								1
1 huba	1								1
1/2 hube	22	2		7	4	2	3		40
3/8 hube	2								2
1/4 hube	12		2	3	2		2		21
3 kajže	1								1
kajža	75								75
1/2 kajže	10								10
hišica		25							25
mlin	4		1	1				1	6
oštat			15	1					16
1/2 oštata			4						5
pristava in hiša						1			1
Skupaj posestnikov	128	27	22	12	6	3	5	1	204
pusta hišica		1							

155 domov ali 76 %. Hošperško-bistrška Cerknica, ki smo jo locirali zunaj vaškega jedra ob župnijski cerkvi, je imela obenem prepoznavno polagrarno noto. Šlo je za najbolj prokreativen in tako najbolj trški del kraja, saj so veliko večino predstavljali kajžarji in hišarji, kmetje na 18 razdeljenih hubah pa le četrtino hošperško-bistrških domov. Zelo podobno strukturo posestnikov kot kartuzija Bistra je po terezijanskem katastru izkazovala cerkniška župnija, tretji največji zemljiški posestnik, ki je premogla domala samo oštetarje in pičle pol hube, majhna razlika pa je bila tudi v številu podložnih domov – Bistra 27 in župnija 22. Drugi štirje cerkveni zemljiški gospodje – domača župnijska cerkev in tri cerkvene ustanove iz Loža – so imeli skupno le osmino vseh podložnikov (12,7 %), a so obenem združevali skoraj dve petini hubne posesti (10 hub in 1/4).

Cerknica je dosegla največji posestni in demografski razmah v tretji četrtini 16. stoletja, očitno spodbujen tudi z zadnjim turškim vpadom in finančnimi obljubami dvorne komore. Ko je leta 1597 ali malo zatem dobila privilegij tedenskega sejma in s tem »de facto« postala trg, je štela že precej nad sto obljudenih domov, podložnih vsaj šestim zemljiškim gospodom. Najbolje poznamo posestni razvoj osrednjega – hošperškega dela, združenega v prvi polovici 17. stoletja iz postojnske in šteberške posesti. Iz tega časa je znan tudi obseg župnijske posesti po urbarju leta 1618,¹²³ nakar do konca stoletja pogrešamo kakršne koli urbarialne vire. Šele v urbarju 1688–1693 je dokumentirana poltretja huba župnije Lož,¹²⁴ ki je vsekakor izvirala še iz srednjega veka, tako kot tudi

tri hube loške kaplanije sv. Barbare in beneficija sv. Petra ter dobre štiri hube cerkniške župnijske cerkve, ki jih vse srečamo šele v terezijanskem katastru. Le malo starejši je prvi urbar kartuzije Bistra iz leta 1729 z dokumentirano pridobljeno posestjo Iškega Turna in Loškega.¹²⁵

V preglednici je prikazan kronološki razvoj posesti, kot mu je moč slediti po urbarjih treh zemljiških gospodov: gospostva Hošperk (prej Postojne in Šteberka), kartuzije Bistra in župnije Cerknica.¹²⁶

V drugi polovici 16. stoletja je razumljivo najhitreje naraščala najobsežnejša kajžarska posest teritorialnega in hkrati deželskosodnega gospodstva Postojna, saj se je število gospodarjev v pičlih dvanajstih letih med 1564 in 1576 skoraj podvojilo s 24 na 43. Po urbarju gospodstva Šteberk iz leta 1602,¹²⁷ ki v preglednici ni upoštevan, se je v pol stoletja glede na stanje leta 1549 podvojilo tudi število šteberskih kajžarjev, in sicer z 11 na 22, ne vemo pa, kako je v zadnji četrtini 16. stoletja naraščala postojnska posest.

¹²⁵ ARS, AS 719, Kartuzijanski samostan in državno gospodstvo Bistra, knj. 2, urbar Bistra 1729, II. del, pag. 74–123.

¹²⁶ Hošperški del: ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 73, I/42, lit. A I–1, urbar Postojna 1564, s. p.; šk. 197, I/60, lit. S VIII–1, urbar Šteberk 1549, s. p.; AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 30, RDA, P 98, No. 12, urbar Postojna 1576, s. p.; ARS, AS 1074, Zbirka urbarjev, I/48u, urbar Šteberk 1575, fol. 1–7v; ARS, AS 1074, Zbirka urbarjev, I/13, urbar Hošperk 1718, fol. 358–504; ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 33, RDA, P 114, No. 26, štiftregister 1756. Bistrški del: ARS, AS 719, Kartuzijanski samostan in državno gospodstvo Bistra, knj. 2, urbar Bistra 1729, II. del, pag. 74–123; ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 1, RDA, P 2, No. 2, s. d. Župnijski del: Urbar župnije Cerknica, 20. 5. 1618 v: ARS, AS 719, Kartuzijanski samostan in državno gospodstvo Bistra, knj. 3, urbar 1729, III. del, fol. 1–14; ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 28, RDA, P 55, No. 8, 23. 11. 1754.

¹²⁷ ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 107, I/60, lit. S XIV–1, urbar Šteberk 1602, s. p.

¹²³ Urbar župnije Cerknica, 20. 5. 1618 v: ARS, AS 719, Kartuzijanski samostan in državno gospodstvo Bistra, knj. 3, urbar 1729, III. del, fol. 1–14.

¹²⁴ Župnijski arhiv Stari trg pri Ložu, fasc. 38, urbar župnije 1688–1693, s. p.

Razpredelnica 2

Oblika posesti	Hošperški del				Bistrški del		Župnijski del	
	Postojna 1564, Šteberk 1549	Postojna 1576, Šteberk 1575	1718	1756	1729	1755	1618	1754
1 1/2 hube	0 + 1 = 1	0 + 1 = 1	-	-	-	-		
1 1/4 hube		-	-	1	-	-		
huba	2 + 2 = 4	4 + 3 = 7	-	1	-	-		
3/4 hube		-	1	-	-	-		
1/2 hube	2 + 17 = 19	0 + 15 = 15	23	22	2	2	1	
3/8 hube		-	1	2	-	-		
1/3 hube		-	-	-	29	-		
1/4 hube		-	18	12	4	-		2
1/6 hube		-	-	-	2	-		
3 kajže	0 + 1 = 1	-	-	1	-	-		
2 kajži	0 + 1 = 1	1 + 0 = 1	-	-	-	-		
kajža + kajža(r)	24 + 10 = 34	43 + 15 = 58	7	75	-	-		
1/2 kajže		1 + 0 = 1	-	10	-	-		
1/2 kajže + hiša		-	1	-	-	-		
2 hiši + oštat		-	1	-	-	-		
hiša		-	50	-	-	-		
hišica		-	-	-	-	25		
oštat		-	20	-	-	-	9	15
1/2 oštata		-	1	-	-	-		4
kovačija		0 + 1 = 1	-	-	-	-		
žaga	0 + 2 = 2	0 + 1 = 1	-	-	-	-		
mlin in žaga		0 + 2 = 2	-	-	-	-		
mlin	0 + 1 = 1	0 + 1 = 1	5	4	1	-		1
razna posest		-	1	-	-	-		
Skupaj posestnikov (hiš)	28 + 35 = 63	49 + 39 = 88	129	128	38	27	10	22
Skupaj hub	15	16	18 1/8	17	11 5/6	1	1/2	1/2
dninar		12 + 0 = 12	-	-	-	-		
neznano		-	1					
pusta hišica		-	-	-	-	1		
pol grunta		-	2					
pol dneva dela		-	1					
zemljišča		-	4					
rovt		-	2		1			
travnik					1			
Skupaj posesti	63	100	139	128	40	28	10	22

Ta se je razumljivo množila najhitreje, saj je imela na voljo dovolj prostora in za seboj deželosodno in teritorialno gospostvo.

V slabo dokumentiranem 17. stoletju je gotovo prihajalo do posestnih nihanj, vendar lahko iz primerjave stanja v letih 1575–1576 in 1718 povzamemo, da število kajž glede na stanje poldrugo stoletje prej ni več znatneje napredovalo. 80 oštetarjev in hišarjev leta 1718 je sicer za tretjino več kot 60 kajžarjev v letih 1575–1576, medtem ko so se prej v manj kot četrto stoletja številčno dvignili kar za dve tretjini, in sicer s 36 na 60. Nadalje se je število hiš po letu 1576 namnožilo tudi zaradi drobitve hubne posesti. Cele hube so izginile, močno pa so se namnožile polovične in četrtinske, tako da je leta 1718 živelo na hubni posesti 43 gospodarjev ali skoraj dvakrat toliko kot v letih 1575–1576 (23). V naslednjih desetletjih do nastanka terezijanskega katastra je hošperška posest

tako rekoč stagnirala. Povečala se je za šest kajž in na drugi strani zmanjšala za eno hubo in eno osmino. Na kakšen način in kdaj natanko med letoma 1718 in 1756 se je to zgodilo, ne vemo, zato pa je zelo verjetno, da se je osamosvojila t. i. Stembergova hiša v trgu s pristavo zunaj Cerknice.¹²⁸

Drugače se je v prvi polovici 18. stoletja odvil posestni razvoj pri kartuziji Bistra, ki je imela leta 1729 v kraju 38 podložnikov, po terezijanskem katastru četrto stoletja pozneje pa le še 27. Čeprav so posestne enote leta 1729 izražene v hubnih delih in znašajo skupaj skoraj 12 hub, je šlo v resnici za drobno hišno posest in eno samo prepolovljeno hubo, navedeno leta 1662 v prodajni pogodbi bistrškemu samostanu. Vso ostalo cerkniško posest graščine Loško so tedaj

¹²⁸ ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 43, RDA, P 167, No. 1, 28. 9. 1751.

sestavljali oštati, hiše in kajže,¹²⁹ tako kot je bila v celoti kajžarska tudi leta 1677 pridobljena Mala gasa, dotlej podložna Iškemu turnu.¹³⁰ Terezijanski kataster je v tem pogledu natančnejši od urbarja 1729, saj ob prepolovljeni prvotni hubi navaja 25 hišic. Medtem je propadel ali prešel v tuje roke mlin, izgini- lo pa kar enajst domov, s čimer je Bistra v kratkem času izgubila tretjino svojih cerkniških podložnikov. Čemu gre pripisati tolikšno nazadovanje, viri ne po- vedo. Prejkone je vsaj del domov izginil v požaru leta 1743, za katerim je ena pustota ostala tudi na zemlji cerkniške župnije.¹³¹

Navzlic požaru in skrčenju bistrške posesti pa Cerknica kot celota ni utrpela trajnejših posestnih in demografskih izgub. Brez Stembergove hiše, župni- šča in še kakšne hiše smo v terezijanskem katastru ugotovili 204 podložne domove, jožefinski kataster iz leta 1787 izkazuje 200 hiš,¹³² po popisu leta 1817 pa jih je bilo že 240.¹³³

Postavlja se vprašanje, ali je bila Cerknica sredi 18. stoletja največji kranjski (in slovenski) trg tudi po številu prebivalcev, ne le po številu domov. Skoraj zagotovo je bila že tedaj bolj obljudena izrazito tranzitna Vrhnika, za katero imamo natančne podatke iz terezijanskega ljudskega štetja leta 1754. Vrhnikiški trg je kljub manjšemu številu domov od Cerknice (oko- li 177) štel 1120 prebivalcev in bil s 6,33 prebivalci na hišo takoj za Ljubljano najgosteje naseljen med sedmimi kranjskimi mesti in trgi, za katere poznamo rezultate štetja.¹³⁴

Prvi natančni podatki o obljudenosti Cerknice so štiri desetletja mlajši, iz let 1794–1799. V trgu je bilo po župnijskem štetju 200 hiš (toliko kot nekaj let prej po jožefinskem katastru), 300 družin in 1121 duš. V povprečju je tako prišlo na hišo 1,5 družine in 5,60 prebivalca. Razumljivo je, da je bilo razmerje med hi- šami in družinami v vaseh cerkniške župnije znatno nižje kakor v trgu, le malo pa jih je izkazovalo večjo gostoto naseljenosti.¹³⁵

Cerknica je po številu hiš tudi v prvi četrtini 19. stoletja ohranjala prvenstvo med trgi zasledovalci,

Cerknica na franciscejski katastrski mapi iz leta 1823 (ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, A 217, k. o. Cerknica, mapni list V).

potrjeno pa ni bila več prva po številu prebivalstva in gostoti naseljenosti. Po popisu iz leta 1817 je od vseh kranjskih trgov premogla največ hiš (240), a je s 1300 prebivalci zaostajala za največjo Postojno (1356

v 195 hišah) in Vrhniko (1346 v 203 hišah); pri tem je treba upoštevati, da so zdaj šteli k vrhniškemu trgu tudi Hrib.¹³⁶ Do leta 1830 je Cerknica s 1495 dušami po demografski moči spet prehitela okrožno prestolnico Postojno (1448 prebivalcev), od obeh pa se je opazno odlepila Vrhnika (1993 prebivalcev). Število hiš se je na Vrhniki precej povečalo (z 203 na 273), medtem ko je tako v Cerknici (242) kot v Postojni (194) stagniralo.¹³⁷

Posestna struktura Cerknice po cenilnih operatih iz zgodnjih 30-ih let 19. stoletja razkriva vaški značaj naselja, hkrati pa daje zavajajoč vtis o veliko večjem številu prvotnih hub (68), ker so v hubnih deležih iz-

¹²⁹ V prodajni pogodbi za graščino Loško so poleg cerkniške hube navedeni v kraju še Lipičeva hiša, trije oštati, devet kajžarjev ter tri druge hiše (ARS, AS 719, Kartuzijanski samostan in državno gospostvo Bistra, knj. 2, urbar 1729, II. del, Bistra pag. 71–72, prepis prodajne pogodbe 4. 2. 1662).

¹³⁰ ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 6 (1662–1756), fol. 6, 186.

¹³¹ V katastru je naveden pust oštati, ki ni imel niti vrta, zato ga po uničenju v požaru leta 1743 nihče ni hotel posedovati (ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 28, RDA, P 55, No. 5, 22. 9. 1755).

¹³² ARS, AS 175, Jožefinski kataster, Naborno gospostvo Hošperk, Občina Cerknica, fasija, ledina I, s. d. [19. 8. 1787].

¹³³ Haupt-Ausweis über die Einteilung, fol. Q2.

¹³⁴ Golec, Zgodnjenovoveška »kajžarska« trga, str. 128–129.

¹³⁵ NŠAL, ŠAL/Ž, šk. 36, Cerknica 1682–1843, ž. Cerknica 1794–1799, Tabelle etc., s. d. – Dokument je dobil datacijo 1794–1799 šele v arhivu. Podpisani župnik Gašper Faber je v Cerknici služboval od leta 1778 do smrti 1799 (Pokorn, Šematizem duhovnikov, str. 136).

¹³⁶ Haupt-Ausweis über die Einteilung, fol. O, Q2, R, S. – Trg Vipava je sicer štel 214 hiš, a samo 1036 prebivalcev (Golec, Zgodnjenovoveška »kajžarska« trga, str. 129).

¹³⁷ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, Cenilni operati, A 1, k. o. Postojna, katastrski cenilni elaborat, uvod, & 3, 3. 4. 1833. A 108, k. o. Vrhnika, katastrski cenilni elaborat, uvod, & 3, 25. 10. 1832; A 212, k. o. Vipava, katastrski cenilni elaborat, uvod, & 3, 16. 11. 1832.

razili tudi kajžarsko posest, praviloma kot tretjinsko hubo. V trgu je bila tedaj ena sama cela huba, ena posest je obsegala hubo in četrtr, 40 je bilo polovičnih hub, kar 111 tretjinskih, 16 četrtrinskih in 34 šestinskih. Med preostalimi 37 hišami so poleg župnišča in šolske stavbe našli 35 bivališč gostačev, dninarjev in obrtniških družin.¹³⁸

Po franciscejski katastrski mapi iz leta 1823 je bila Cerknica razen nekaj gospodarskih poslopij v celoti zidano naselje.¹³⁹ Opis hiš v cenilnih operatih pravi, da so stanovanjske hiše v Cerknici deloma enonadstropne, deloma pa pritlične, grajene iz žganjih in drugih kamnov. Prve so pokrite z opeko, druge s slamo. Zidani so tudi hlevi, nad njimi pa večinoma skednji, opažani z deskami in pokriti s slamnatimi strehami. Ostala gospodarska poslopja – enostavni in dvojni kozolci – so bila lesena. V trgu so našli kar 40 zavarovanih poslopij, kar je pomenljiva razlika z drugimi velikimi notranjskimi trgi.¹⁴⁰ V primerljivo veliki, a izrazito ruralni Vipavi ni bila namreč zavarovana niti ena hiša, na Vrhniki ena sama, v Postojni pa nekaj hiš.¹⁴¹

Sklep

Cerknica je ena od dveh notranjskih vasi, ki sta se začeli naslavljati s trškim naslovom po pridobitvi privilegija za tedenski sejem konec 16. stoletja. Trški naslov se je uveljavil v nekaj desetletjih in pozneje nikoli ni postal sporen, medtem ko je tedenski sejem najpozneje v začetku 19. stoletja ugasnil. V predindustrijski dobi je Cerknica med slovenskimi trgi vsekozi ohranjala prvenstvo po številu hiš in bila v tem pogledu primerljiva tudi z večino mest. Čeravno se je razvila iz velike farne vasi in je obdržala pretežno agrarni značaj, je izkazovala razmeroma močno obrt in premogla lasten čevljarski ceh. Po svojem notranjem pravno-upravnem razvoju se je trdno umeščala med notranjske trge, za katere je kot celoto veljalo, da ne glede na srednjeveški ali zgodnjenovoveški nastanek niso poznali klasične delitve na polnopravne tržane in netržane in niso razvili lastnih avtonomnih organov na čelu z izvoljenim trškim sodnikom in svetom. Toda vsaj nominalno je od srede 17. stoletja premogla funkcijo trškega sodnika, ki se je razvila iz funkcije vaškega župana in se je ohranila do upravnih reform v času francoske zasedbe (1811).

¹³⁸ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, Cenilni operati, A 217, k. o. Cerknica, katastrski cenilni elaborat, uvod, & 12, s. d.

¹³⁹ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, A 217, k. o. Cerknica, mapni list V.

¹⁴⁰ Prav tam, & 13.

¹⁴¹ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, Cenilni operati, A 1, k. o. Postojna, katastrski cenilni elaborat, uvod, & 13, 3. 4. 1833. A 108, k. o. Vrhnika, katastrski cenilni elaborat, uvod, & 13, 25. 10. 1832; A 212, k. o. Vipava, katastrski cenilni elaborat, uvod, & 13, 16. 11. 1832.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije
 AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko
 AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko
 AS 6, Reprezentanca in komora za Kranjsko v Ljubljani
 AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko
 AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko
 AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko
 AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko
 AS 492, Usnjarski in čevljarski ceh v Cerknici
 AS 719, Kartuzijanski samostan in državno gospostvo Bistra
 AS 774, Gospostvo Ribnica
 AS 1073, Zbirka rokopisov
 AS 1080, Zbirka Muzejskega društva za Kranjsko, Muzejskega društva za Slovenijo in Historičnega društva za Kranjsko

Nadškofijski arhiv Ljubljana

ŠAL/Ž

ŽA Cerknica

ŽA Planina pri Rakeku

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv, Graz

I. Ö. Urkundenreihe

Stockurbare

Župnijski arhiv Slavina

Matične knjige

Župnijski arhiv Stari trg pri Ložu

LITERATURA IN OBJAVLJENI VIRI

Andritsch, Johann: *Die Matrikeln der Universität Graz. Band 2. 1630–1662*. Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Universitätsbuchdruckerei und Universitätsverlag, 1980.

Apih, Josip: K obrtni politiki 18. veka. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko IV*, 1894, str. 58–73, 87–103.

Črnivec, Živka (ur.): *Ljubljanski klasiki 1563–1965*. Ljubljana: Maturanti Klasične gimnazije (1941–1958), 1999.

Erläuterungen zum historischen Atlas der Österreichischen Alpenländer. I. Abteilung. Die Landgerichtskarte, 4. Teil: Kärnten, Krain, Görz und Triest. Wien: Adolf Holzhausens Nachfolger, 1929.

Fister, Peter: Tabor v Cerknici na Notranjskem. *Notranjski listi I: posvečeno Loški dolini ob petstoletnici mesta Loža 1477–1977* (gl. ur. Janez Šumrada). Ljubljana: Epid-Paralele, 1977, str. 72–84.

Gestrin, Ferdo: *Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja*. Ljubljana:

- Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1965.
- Golec, Boris: *Družba v mestih in trgih Dolenjske in Notranjske od poznega srednjega veka do srede 18. stoletja* (doktorska disertacija). Ljubljana, 1999.
- Golec, Boris: Meščanska naselja Vipavske in njihove posebnosti do konca fevdalne dobe. *Kronika* 55, 2007, str. 201–230.
- Golec, Boris: Nastanek in razvoj slovenskih meščanskih naselij – naslednikov protiturškega tabora (prvi del). *Zgodovinski časopis* 54, 2000, str. 369–393; (drugi del). *Zgodovinski časopis* 54, 2000, str. 523–562.
- Golec, Boris: O nastanku in zatonu edinega zdraviliškega trga na Slovenskem. *Dolenjske Toplice v odsevu časa. Znanstvena monografija ob 800-letnici prve omembe Dolenjskih Toplic v zgodovinskih virih* (ur. Robert Peskar). Dolenjske Toplice: Občina, 2015, str. 101–118.
- Golec, Boris: Posebnosti nastanka in razvoja fužinarskega trga Bela Peč. *Kronika* 64, 2016, str. 389–412.
- Golec, Boris: Raka – nekoč trg, nato spet vas. *Raka, ljudje in vino. Zbornik ob deseti obletnici delovanja Društva vinogradnikov Raka* (ur. Ivan Vizlar). Raka: Društvo vinogradnikov, 2015, str. 23–44.
- Golec, Boris: Senožče in Prem – nenavadni trški naselbini na t. i. Kraških gospostvih. *Kronika* 54, 2006, str. 365–384.
- Golec, Boris: Trgi, ki jih ni bilo? Prezrta trška naselja Bele krajine in njen nikoli obstoječi trg. *Kronika* 58, 2010, str. 593–630.
- Golec, Boris: Zgodnjenovoveška »kajžarska« trga Vrhnika in Gorenji Logatec. *Med Srednjo Evropo in Sredozemljem. Vojetov zbornik* (ur. Sašo Jerše). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2006, str. 105–138.
- Haupt-Ausweis über die Einteilung des Laibacher Gouvernementsgebietes in Provinzen, Kreise, Sectionen, Bezirks-Obrigkeiten, Hauptgemeinden, Untergemeinden und Ortschaften, nebst deren Häuser- und Seelenzahl im Jahre 1817* [Laibach, 1817].
- Hoff, Heinrich Georg: *Historisch-statistisch-topographisches Gemälde vom Herzogthume Krain und demselben einverleibten Istrien. Dritter Theil*. Laibach: Heinrich Wilhelm Korn, 1808.
- Höfler, Janez: *Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem: Kranjska*. Ljubljana: Viharnik, 2015.
- Jug, Stanko: Turški napadi na Kranjsko in Primorsko od prve tretjine 16. stoletja do bitke pri Sisku (1593). *Zgodovinski časopis* IX, 1955, str. 26–62.
- Kos, Franc: *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku. Peta knjiga (1201–1246)*. Ljubljana: Leonova družba, 1928.
- Kos, Franc: *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku. Tretja knjiga (l. 1001–1100)*. Ljubljana: Leonova družba, 1911.
- Kos, Milko: Doneski k historični topografiji Kranjske v srednjem veku. *Zgodovinski časopis* XIX–XX, 1965–1966, str. 139–147.
- Kos, Milko: *Srednjeveški urbarji za Slovenijo. Zvezek tretji. Urbarji Slovenskega Primorja. Drugi del (Viri za zgodovino Slovencev. Knjiga tretja)*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1954.
- Lavrič, Andrej: Čevljarska bratovščina sv. Ane v Cerknici. *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* VII–VIII, 1926–1927, str. 17–20.
- Obreza, Adolf: Ein kleiner Beitrag zur Geschichte der Türkeneinfälle in Krain. V: Schumi, Franz: *Archiv für Heimatkunde. Geschichtsforschungen, Quellen, Urkunden und Regesten. II. Band*. Laibach: Herausgeber 1884 u. 1887, str. 40–41.
- Okoliš, Stane: Izseki iz zgodovine Loža in okolice. *Zgodovinski časopis* 49, 1995, str. 353–378; št. 4, str. 557–581.
- Otorepec, Božo: *Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1988.
- Pokorn, Francišek: *Šematizem duhovnikov in duhovnij v ljubljanski nadškofiji l. 1788*. Ljubljana: Knezoškofijski ordinariat ljubljanski, 1908.
- Puschnig, Reiner: *Gnaden und Rechte. Das steirische Siegelbuch, ein Privilegienprotokoll der innerösterreichischen Regierung 1592–1619*. Graz: Steiermärkisches Landesarchiv, 1984 (Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchives, 14).
- Ribnikar, Peter: Posestne in gospodarske razmere loško-snežniškega gospostva od XVI. do XVIII. stoletja. *Kronika* III, 1955, str. 35–39.
- Ribnikar, Vojteh: *Logaško okrajno glavarstvo. Zemljepisni in zgodovinski opis*. Logatec: Društvo učiteljev in šolskih prijateljev okraja Logaškega, 1889.
- R.[utar], S.[imon]: Mali zapiski. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* VII, 1897, str. 204–205.
- Rutar, S.[imon]: Marktprivilegien von Planina-Alben. *Mittheilungen des Musealvereines für Krain* VIII, 1895, str. 30–31.
- Schumi, Franz: *Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain, II. Band 1200–1269*. Laibach: Herausgeber, 1884 u. 1887.
- Simoniti, Vasko: *Vojaska organizacija na Slovenskem v 16. stoletju*. Ljubljana: Slovenska matica, 1991.
- Slabe, Marijan: *Cerknica*. Maribor: Obzorja, 1981 (Vodniki po kulturnih in naravnih spomenikih Slovenije 110).
- Šumrada, Janez: Nekaj iz srednjeveške zgodovine Loža in okolice. *Notranjski listi II: ob stiriideseti obletnici vstaje slovenskega naroda* (ur. Janez Šumrada in Božo Levec). Čerknica: Kulturna skupnost občine, 1981, str. 31–40.
- Šumrada, Janez: Šteberski in njihova posest v srednjem veku. *Notranjski listi III* (ur. Janez Šumrada). Ljubljana: Paralele, 1986, str. 47–60.
- Valencič, Vlado: Tovorništvo na Kranjskem. *Zgodovinski časopis* 35, 1981, str. 243–277.

Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre deß Hertzogthums Crain, I–XV*. Laybach – Nürnberg: Wolfgang Moritz Endter, 1689.

Valvasor, Johann Weikhard Frhr von: *Topografija Kranjske [Slikovno gradivo]: 1678–79: skicna knjiga. Janez Vajkard Valvasor*. Faksimiliran natis, 2. natis. Ljubljana: Valvasorjev odbor pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, 2001.

Vilfan, Sergij: K zgodovini kmečkega kupčevanja s soljo. *Kronika X*, 1962, str. 129–144; *XI*, 1963, str. 1–12.

Žontar, Jože: *Struktura uprave in sodstva na Slovenskem od srede 18. stoletja do leta 1848*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1998.

SPLETNI VIR

<https://topografija.zrc-sazu.si/>

ZUSAMMENFASSUNG

Cerknica – die späte Entstehung und die besondere Entwicklung des größten Marktes im slowenischen Raum

Cerknica zählt zu jenen historischen Märkten auf dem slowenischen Gebiet, die sich unmittelbar aus einem Dorf entwickelten und erst spät, in der frühen Neuzeit die Bezeichnung Markt erhielten. Wenn sich Cerknica aus den übrigen ungefähr 56 Märkten, die es in der frühen Neuzeit in diesem Raum (ohne Prekmurje) gab, hervorhebt, dann auf Grund seiner Größe. Seit es ab der Mitte des 18. Jahrhunderts für das gesamte slowenische Gebiet vergleichbare Daten über die Zahl der Häuser gibt, liegt dieser innerkranische Markt, was die Ausdehnung und die Zahl der Bewohner betrifft, ziemlich an der Spitze. Mit etwa 204 im theresianischen Kataster verzeichneten Häusern war Cerknica damals überhaupt der größte Markt, sogar größer als mindestens ein Dutzend von insgesamt 20 andere binnenländische slowenische Städte. Andererseits hatte er aber einen ausgespro-

chen agrarischen Charakter und Aussehen, da er sich aus einem großen Pfarrdorf entwickelte und das im Wesentlichen auch blieb. Cerknica entstand als Markt nämlich nicht schon im Mittelalter. Es bekam den Markttitel erst wenige Jahre vor dem Jahre 1600; in den Quellen wird es bis dahin durchwegs als Dorf bezeichnet. Ziemlich ähnlich wie im Falle von Šentvid pri Vipavi (heute Podnanos) handelt es sich auch bei Cerknica um den Typus eines neuzeitlichen landesfürstlichen privilegierten Marktes. Das nicht schriftlich überlieferte Recht, den Namen Markt zu tragen, bekamen sie fast gleichzeitig, und zwar mit der landesfürstlichen Bewilligung eines Wochenmarktes. Cerknica wurde als Markt zum ersten Mal im Jahre 1599 indirekt erwähnt, als von drei Bürgern des Marktes Cerknica die Rede war, und im Jahre 1632 dann explizit. Seitdem gab es keine Zweifel mehr an der Bezeichnung Markt, auch dann nicht, als der Wochenmarkt im 17. Jahrhundert vorübergehend nicht abgehalten wurde und im 19. Jahrhundert endgültig erlosch.

Obwohl sich der Markt Cerknica aus einem großen Pfarrdorf entwickelt hatte und sein agrarischer Charakter erhalten blieb, gab es hier ein relativ gut entwickeltes Gewerbe und eine eigene Schustergilde, die im Jahre 1754 ein landesfürstliches Privileg bekam. Cerknica zählte in der Mitte des 18. Jahrhunderts gemeinsam mit Postojna und Vrhnika zu den innerkranischen Märkten „erster Klasse“. Wie in anderen Märkten Innerkrains ist auch in Cerknica die große Zahl der Keuschler charakteristisch.

Auch mit der inneren verwaltungsrechtlichen Entwicklung reihte sich Cerknica in den Kreis der innerkranischen Märkte ein. Für sie alle galt, dass sie – unabhängig davon ob sie mittelalterlichen oder neuzeitlichen Ursprungs sind – keine klassische Teilung in Marktbürger mit allen Rechten und Nichtmarktbürger, aber auch keine eigenen autonomen Organe mit einem gewählten Marktrichter und Rat kannten. Der Markt Cerknica verfügte jedoch zumindest nominell über die Funktion eines Marktrichters, der sich in der Mitte des 17. Jahrhunderts aus der Funktion des Dorfvorstehers (župan) entwickelte und bis zu den Verwaltungsreformen während der französischen Besatzungszeit erhalten blieb (1811).